

Vonsild i krig og fred

Af Laura Meyer Hansen

Udgivet af Kolding Stadsarkiv
med støtte fra KJEMS-fonden.

Produktion: Kiva Grafisk, Esbjerg

ISBN: 87 8896615 1

Forfatteren vil gerne takke bibliotekar Søren Flø Sørensen på Stadsarkivet i Kolding for hans gode ideer og store hjælp ved fremskaffelse af litteratur og arkivalier.

Indholdsfortegnelse

Del I

Landsbyen Vonsild.....	4
Odenschulde	
Hertugdømmet Slesvig og krongodset	
Kongevej og adelvej	
Fra 1864 en del af Kongeriget	
Vonsild under svenskekrigene.....	7
Kejserkrigen	
Torstenssonkrigen	
Karl-Gustav-krigen	
Vonsild efter krigen.....	9
Det slesvigske ryttergods	
Beskatning efter plovtalet	
Om gårdene i Vonsild.....	11
Selvejergårde og fæstegårde	
Bindingsværksgårde og bulhuse	
Fordelingen af jorden	
Husmænd og andre småkårsfolk	
Kålhaver	
Ingen bebyggelse uden for landsbyen	
Grandelaget	
Pligt til deltagelse i jagt	
Indkvarteringer	
Studehandel	
Kongen, præsten og fogeden.....	18
Tillysningsbogen	
Kirkebogen og børnedødeligheden	
Skolerne	
Bøndernes tilstand først i 1700-tallet.....	21
Restancer og kvægpest	
Udskiftningen.....	23
Efter udskiftningen.....	25
Forbedret landbrugsproduktion	

Del II

Gårdene i Vonsild, deres beboere og deres skæbne.....	27
Kildematerialet	
Skovgaard, gård nr. I	
Gård nr. II	
Ingersholm, gård nr. III	
Padholm og Teglgaard, gård nr. IV	
Overbygaard, gård nr. V	
Langkjærgaard, gård nr. VI	
Paulinesminde, gård nr. VII	
Gård nr. VIII	
Nørreholm, gård nr. IX	
Gård nr. X	
Gård nr. XI	
Lysholm, gård nr. XII	
Nørgaard, gård nr. XIII	
Hoppeshave, gård nr. XIV	
Gård nr. XV	
Vonsildgaard, gård nr. XVI	
Tvendesminde, gård nr. XVII	
Christiansminde, gård nr. XVIII	
Sønderholm, gård nr. XIX	
Gård nr. XX	
Malkstedgaard, gård nr. XXI	
Litteratur.....	58
Arkivmateriale.....	59
Fotografier.....	59

Landsbyen Vonsild

Vonsildvej set fra syd, juli 1996.

Odenschulde

Vonsild er en meget gammel landsby. Navnet Odenschulde, som den kaldes omkring 1400, betyder Odins kilde (schulde betyder kilde). Her har formentlig været gudedyrkelsessted for Odin. Kilden må være den gamle Lawen Å, som i dag kaldes Seest Å, selvom den udspringer i Svanemosen og løber gennem hele den gamle del af Vonsild.

En udenforstående vil nutildags anse Vonsild for at være en forstad til Kolding, hvilket den vel også er i dag med de mange parcelhuskvarterer, der er bygget gennem den sidste menneskealder.

Hertugdømmet Slesvig og krongodset

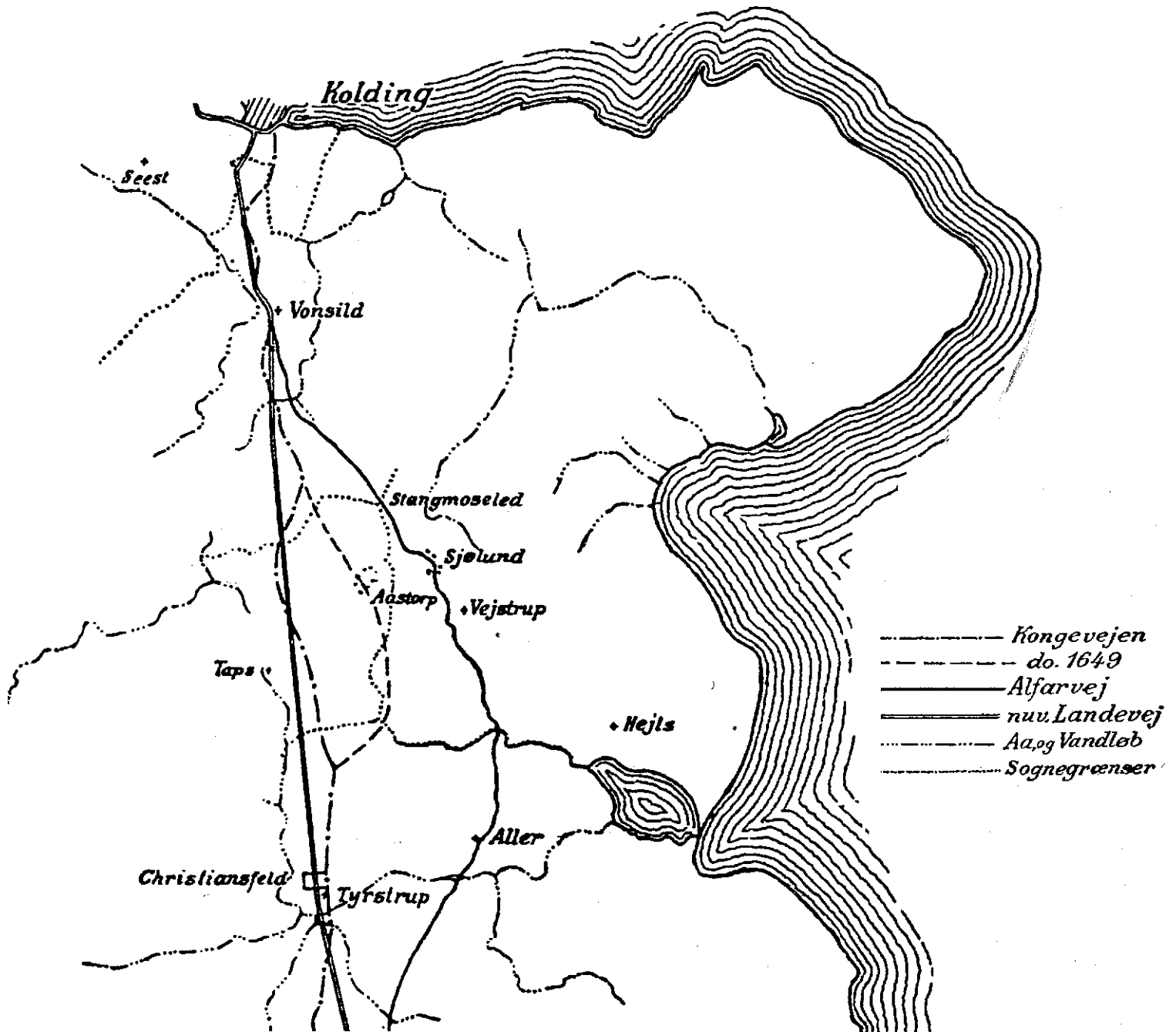
Indtil 1864 hørte sognet under hertugdømmet Slesvig. Sognet var en del af Nørre Tyrstrup Herred i Haderslevhus Len, efter 1660 Haderslev Amt. Da hertug Hans den Ældre døde uden arvinger i 1580, blev Haderslevhus Len lagt under kronen. Frederik II fik dermed sit jagtterritorium, der i forvejen omfattede Koldinghus Len, udvidet. Han mageskiftede sig til de mange godser i området: Fovslet, Drende-

rup, Hejls Vargaard, Brændore m.fl., så han til sidst rådede over hele det frodige og skovrige område mellem Kolding og Haderslev. Vonsildbønderne blev kronbønder som deres naboer i Koldinghus Len, og det var de helt ind i 1800-tallet.

Kongevej og adelvej

Såvel Frederik II som hans efterfølgere Christian IV og Frederik III opholdt sig meget i hertugdømmerne. Efter Hertug Hans den Ældres død byggede kongen Haderslevhus færdigt og anlagde kongevejen fra Haderslev til Jelling, i øvrigt den eneste kongevej uden for Sjælland.

Gennem Vonsild gik både en kongevej og en alfarvej. På strækningen fra Haderslev til Kolding gik kongevejen via Errested - Bjerning Kirke - Seggelung - Tyrstrup Kirke - Høkkelbjerg - Åstorp mark - Vonsild Skov og Vonsild. Den gik mere direkte end den gamle adelvej (alfarvej), der syd for Vonsild gik ned over Sjølund og Aller. Anlæg og vedligeholdelse af kongevejen var pålagt de kongelige bønder. Vejen var forsynet med bomme og porte og måtte

Axel Johansens tegning af vejene mellem Kolding og Haderslev trykt i Vejle Amts Årbøger, 1928.

kun anvendes af kongen og hans embedsmænd samt til transporter af forsyninger til slottene i Kolding og Haderslev. I regnskaberne fra Haderslev Amt ses jævnligt, at et større eller mindre antal bønder er udkommanderet til ægtkørsel - bøndernes tvungne kørsel for kongen. Det kunne dreje sig om snevevis af vogne til transport af eksempelvis det kongelige fadebur. Kongelig selvfølelse må man sige, og et utroligt spild af samfundets kræfter.

Fra 1864 en del af Kongeriget

Efter krigen i 1864 foretoges en byttehandel, hvor otte sogne bl.a. Vonsild syd for Kolding blev lagt under Kongeriget, og de tidligere kongerigske enklaver i Vestslesvig i stedet blev tyske. Fra da af hørte Vonsild under Vejle Amt. I 1866 oprettedes Vonsild Sognekommune, der i 1930 måtte afgive den nordlige bymæssigt bebyggede del af sit område, Søndervang, til købstaden Kolding. I 1970 blev Vonsild Sognekommune lagt sammen med Kolding.

Kort over den østlige del af Haderslev Amt tegnet af Iohannes Mejer, 1649.

Vonsild under svenskekrigene

Selv om det i store træk blev en fordel for Vonsildbønderne, at de i slutningen af 1500-tallet kom under kronen og dermed fik større frihed og pålagt mindre hoveri end under en godsejer, så blev 1600- og 1700-tallet ikke nogen dans på roser for dem. Almuen, hvilket vil sige alle, der boede på landet, udgjorde på den tid ca. 90% af befolkningen, som man anslår da talte lidt under en million sjæle i alt. Skatteindtægterne kom fra bønderne, købstæderne betalte kun lidt, og adelen og godsejerne havde skattefrihed.

Hele 1600-tallet var præget af krige - fem i alt. Heraf resulterede de tre i overfald, plyndringer og mishandlinger af den civile befolkning i hele Jylland. Især den sydlige del af landet omkring Kolding, Haderslev og Ribe blev

hårdt ramt. Krigene kostede enorme summer og utrolige lidelser. Hver gang tropperne syd fra væltede ind over landets grænse i Holsten, kom de med sikkerhed før eller siden igennem Vonsild, som altid lå på ruten.

Kejserkrigen

I 1625-26 var det kejserens folk, der tromlede ind over landet, da Christian IV blev fulgt til dørs, efter at han med et elendigt resultat havde blandet sig i 30-årskrigen. Denne konge, som i eftertiden beundres højt for de smukke bygninger, han har efterladt, var manisk og selvrådig i en grad, der meget let kunne have udslettet landet som selvstændig stat. Hærføreren Wallensteins tropper bestod af lejesoldater, der ikke fik sold, men havde de områder, de passerede igennem,

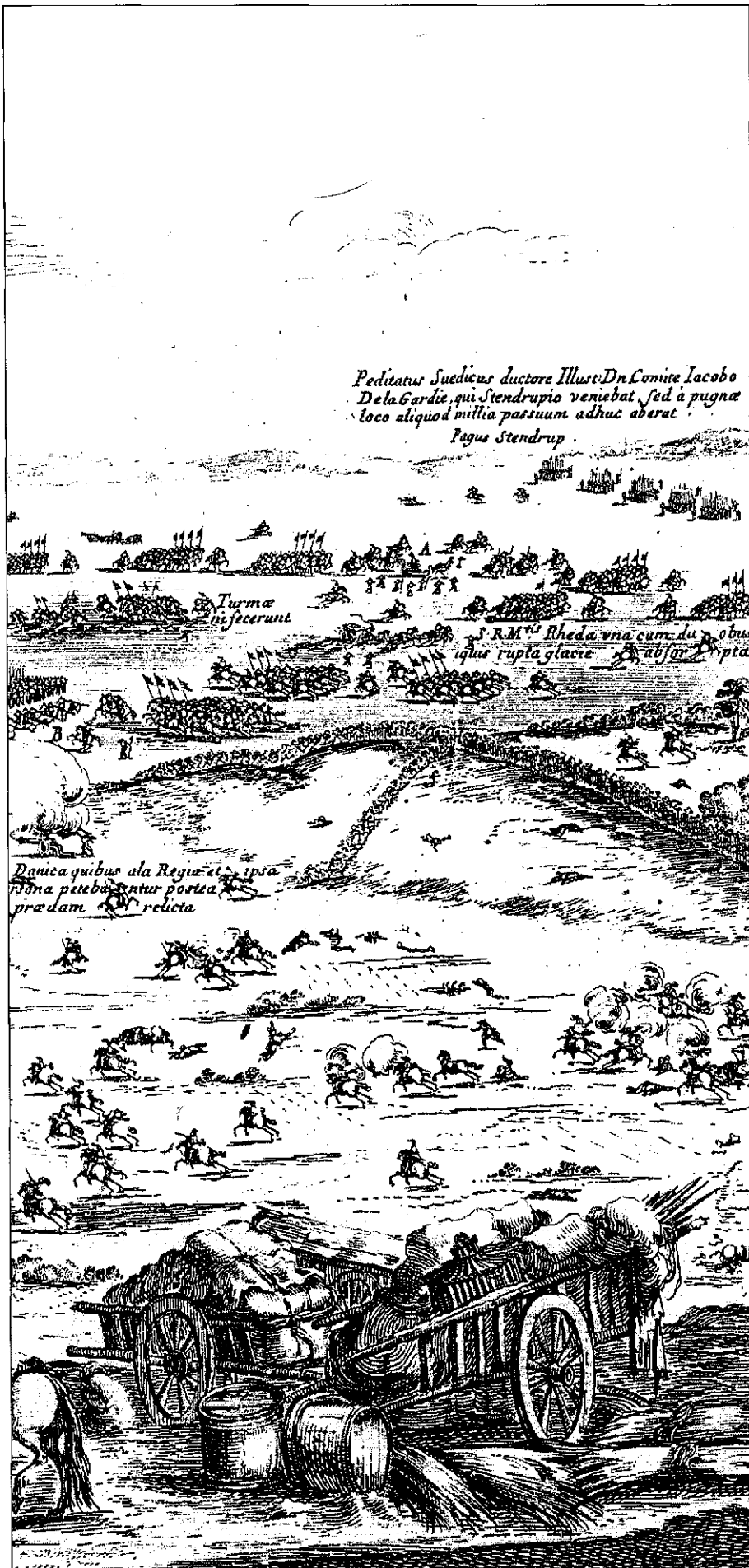
overladt til fri plyndring. På strækningen Flensborg - Kolding passerede de ustandseligt, og i dette frugtbare område røvede de korn, heste, vogne, kvæg, de huggede kister og skabe itu og stjal indholdet, og i mange tilfælde ødelagde de bygningerne. En opgørelse i 1629 over skaderne efter krigen, omfattende Haderslev, Gram og Tyrstrup herreder viser, at kun 11 gårde var uskadte - 8% af gårdene helt øde. Bønderne i Vonsild (og formentlig overalt) fik efter afslutningen af krigen i flere år halveret deres landgilde, d.v.s. deres afgift til kongen. Den månedlige contribution (krigsskat) skulle de imidlertid fortsat betale.

Torstenssonkrigen

Freden varede kort - 1643 gik den svenske hær ført af Lennart Torstensson over den holstenske grænse. Det tog kun en måned, så var hele Holsten og Slesvig i hans magt. I 1644 besattes hele Nørrejylland af den svenske hær under ledelse af Helmut Wrangel. Freden i Brømsebro 1645 var det totale nederlag for Christian IV. De samme herreder som under Kejserkrigen blev igen hårdt ramt. 40% af gårdene måtte have skattelettelse, 22% var helt forarmede eller øde. Haderslevhus og Fovslet Slot blev ødelagt og aldrig genopbygget. Resterne af mursten og tømmer fra slottet i Haderslev blev efter 1660 sejlet til København og anvendt til byggeri der.

Svenske soldater på march. Fra Samuel Pufendorfs værk om den svenske konge Karl X Gustavs gerninger, udgivet 1696 med tegninger af generalkvartermester Erik Dahlberg.

Karl Gustav-krigen 1657-1659

I 1648 døde Christian IV, men sønnen Frederik. III havde samme holdning til svenskerne som sin far. 1. juni 1657 erklærede han Sverige krig. Han vidste, at Karl X Gustav lå i Polen og regnede med at kunne overrumple ham - men han regnede galt. Svenskekongen overskred den holstenske grænse den 22. juli. Svenskerne spredtes hurtigt over hele Jylland. Den 24. oktober faldt Frederiksodde. Det blev en bidende kold isvinter det år. Den 28. januar 1658 var Karl X Gustav i Haderslev, og dagen efter opslog han sit kvarter i Hejls, hvorfra han startede sin berømte march over isen til øerne - hvor nu også Fyn og omliggende øer fik kærligheden at føle.

Året efter fik landet hjælp af polske og brandenburgske tropper, som skulle få svenskerne ud af Jylland og Fyn. Og nu gik det helt galt. Var fjenden slem, så var vore »venner« endnu værre, især polakkerne beskrives i overleveringerne som rene djævle. At de derudover medbragte en pestliggende sygdom (vistnok plettyfus) forværede lidelserne til et omfang, der vanskeligt kan beskrives. Alle beboerne i Vonsild flygtede ind til Kolding, hvor de opholdt sig til krigens afslutning sammen med deres præst, Johannes Rude.

Karl X Gustav marcherer over Lillebælt. Fra Pufendorf.

Vonsild efter krigen

Efter krigens afslutning vendte de få overlevende hjem i begyndelsen af 1660erne - de var ribbet for alt og måtte starte helt fra bunden. Kun én gård i Vonsild var sluppet rimeligt gennem dette ragnarok. De fleste gamle Vonsildboere havde mistet livet, så der skete en tilvandring udefra, såvel fra omegnen som fra fjernere egne.

Trængslerne de næste par generationer fremgår tydeligt af pastor Rudes kirkebog, der dækker perioden 1659-1708. Fattigdom, sygdom, børnedødelighed og tyngende skattebyrder prægede hverdagen.

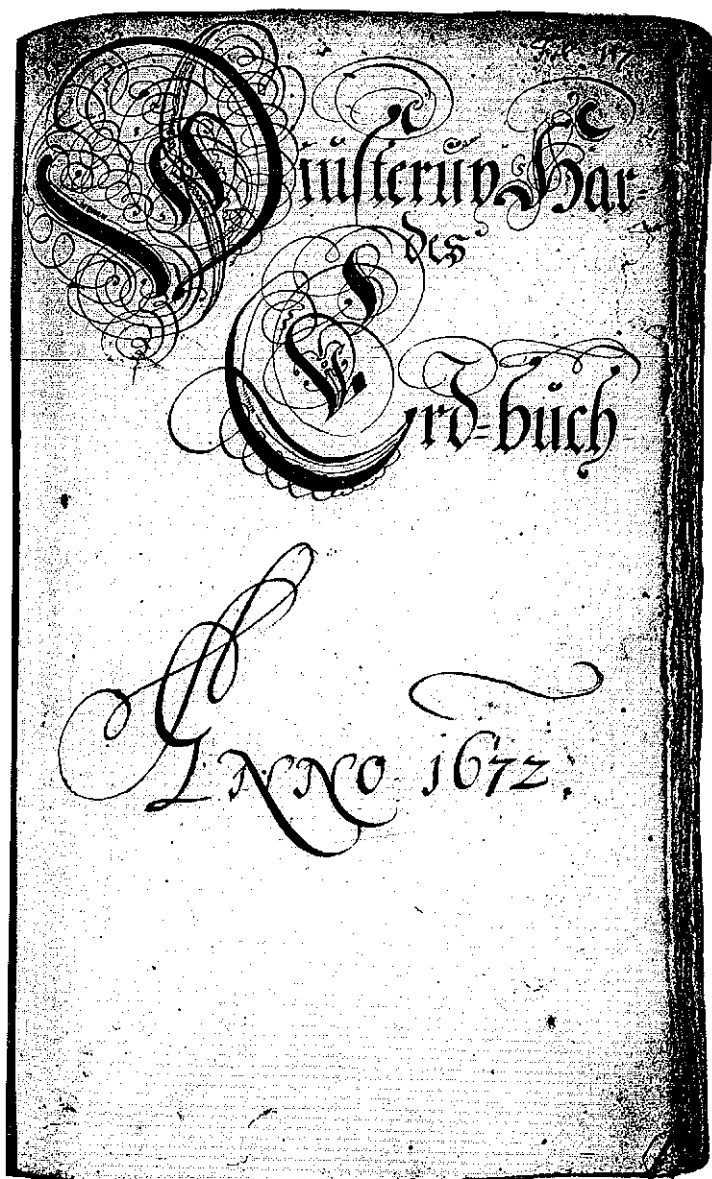
Kongen skulle have gårdene besat, så der måtte igen gives skattefrihed. Mange fik tildelt et par heste og/eller køer. I 1670 havde Haderslev Amt - som det nu hed efter enevældens indførelse - stadig 367½ øde gårde.

Det slesvigske ryttergods

Christian V, der kom på tronen efter faderen i 1670, befalede fem dage efter faderens død, at der skulle oprettes en national rytterhær. Til dennes underhold blev valgt krongodserne i såvel kongeriget som i hertugdømmerne. Man søgte samtidig at løse ødegårdsproblemet, idet disse blev udlagt som underhold. Haderslev Amt blev ansat til 244 ryttere. Det lykkedes åbenbart ikke helt at få gårdene besat, idet man i jordebogen 1672 kan se, at otte etablerede bønder og en husmand i Vonsild tilmeldte sig som ryttere. Det har næppe været af kærlighed til fædrelandet, men nok af økonomiske årsager, da de foruden rytterpenge slap for landgilden. Et par af bønderne nævnes som deltagere i Skånske Krig (1675-79) ved besættelsen af Wismar, men om nogen kom til at deltage i Nordens største blodbad ved Lund i Skåne kan ikke ses. Ti år efter den Skånske krigs ophør havde man fortsat problemer med at få alle gårde og landboler (husmandssteder) besat og igang.

Beskatning efter plovta

1688 lod Christian V. hele kongeriget matrikulere for at opnå et mere retfærdigt skattesystem, men dette skete ikke i hertugdømmerne, hvor man fortsatte med beskatning efter plovta. 1689 foretoges en opgørelse i amtet, hvor det for Tyrstrup Herreds vedkommende oplyses, at dette hidtil har stået for 370 1/3 plove, men nu må reduceres til 217 plove p.g.a. øde gårde og huse. Vonsild udgjorde herefter 15 1/2 plove, som var fordelt på 21 gårde. En plov

Tyrstrup Herreds Jordebog, 1672. Skriveren gav sig tid til smukke dekorationer med sin gåsepen.

Sådan kunne en gård se ud, når en karl skulle fæste den. Foto: Frilandsmuseet.

kan nogenlunde sammenlignes med vore dages skatteprocent, værdien var ikke den samme år efter år, men var helt afhængig af, hvor store summer majestæten skulle bruge. I en længere periode i 1700-tallet sattes en plov til 3 rigsdaler - til sammenligning kan oplyses, at en tønde byg på samme tid kostede 2 mark. En rigsdaler var 6 mark.

Skattetrykket var virkelig hårdt. Kontributionen, som skulle betales hver måned, var nærmest skatteplyndring. Hertil kom landgilden, der i 1700-tallet ændredes fra levering i naturalier til et pengebeløb. Derudover var der levering af magasinkorn og hø, der primært gik til militærets forsyninger. Endelig

skulle bønderne udrede tiende til kirke, præst og degn - dette kneb det forøvrigt ofte med i slutningen af 1600-tallet, hvor pastor Røde med jævne mellemrum fra prædikestolen rykkede for leveringen.

Skatterne gik næsten udelukkende til hær og flåde og et pompøst hofhold, der bl.a. skulle imponere udlandet, ikke mindst af hensyn til udlandsgælden. Kom der ikke penge nok i statskassen, opfandt man nye skatteobjekter, f.eks. kopskat (fra tysk Kopf, hoved), hvilket var en skat på alle voksne hoveder - uanset erhverv. Social-, sundheds- og skolevæsen som fælles goder og fælles ansvar var ikke opfundet endnu.

Om gårdene i Vonsild

Som det fremgår af den efterfølgende beskrivelse af de 21 gårde i Vonsild er disse forsøgt fulgt gennem ca. 200 år fra og med jordebogen fra 1597.

Nogle gårde benævnes helgårde, andre halvgårde og kvartgårde. Oprindeligt har de alle formentlig været helgårde, siden har man været nødt til at fæste en enkelt gård til flere for at få dem drevet. Afgiften (landgilden) beregnedes fortsat for hele gårde, det samme gjaldt skatteopkrævningen. Det havde intet med gårdenes størrelse at gøre, og der er intet, der tyder på, at der har været tale om fælles bygninger - endsige fælles bedrift. Som eksempel kan nævnes gården Tvendesminde på 3 otting. Den var i begyndelsen af 1600-tallet en helgård. Midt i århundredet deles den i to gårde på henholdsvis 2 og 1 otting. Omkring 1735 erhverver Nis Lauridsen gården, som nu kaldes »tvende halve kongelige fæstegårde i Vonsild«.

Selvejergårde og fæstegårde

Gårdene lå samlet i landsbyen Vonsild, dels langs med Hjarupvejen, og dels mellem den nuværende Hoppesvej og Delken. Gårdene langs Hjarupvejen var ejendomsgårde, de lidt sydligere liggende var fæstegårde (gårdene XIV-XX). Forskellen mellem disse to begreber var ikke særlig stor. De havde de samme forpligtelser m.h.t. ydelser, hoveri, ægtkørsel osv. Selvejerne, som havde betalt husbondhold og ejede bygninger og redskaber, havde dog også ret til at fælde træer til eget brug - efter udvisning af skovfogeden, ligesom de havde eget tørveskær i Svane-mosen. Fæsterne var lejere af både jord og bygninger, og måtte betale for både træer og tørv. Al jorden var kongens, og ingen af gårdene kunne uden tilladelse ændre størrelse.

Bindingsværksgårde og bulhuse

Med jævne mellemrum omtales i amtsregnskaberne bøder til såvel selvejere som fæstere for »at stjæle træer i Hans Majestæts skov«. Da træ blev brugt til bygninger, redskaber, møbler osv. har der været et stort behov. Efter svenskekrigene, hvor skovene havde lidt stor overlast, skulle samtlige ejendomme genopbygges.

Til et bindingsværkshus skulle bruges adskillige egetræer til stolperne. At bygge gårde var en kollek-

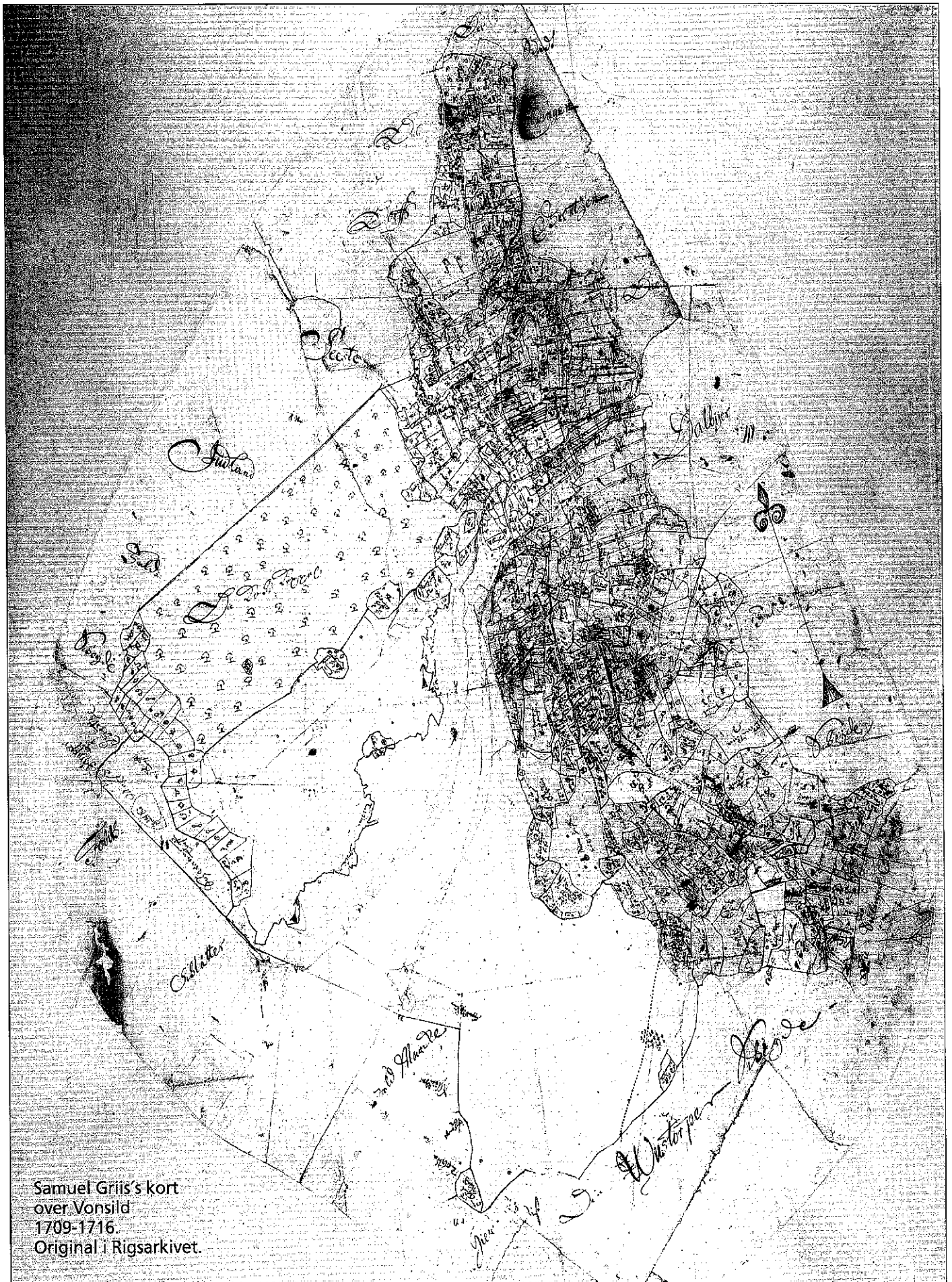
tiv foreteelse, ellers kunne det slet ikke lade sig gøre. Der var som regel kun en enkelt tømmermand i sognet. Der blev holdt rejsegilde som nu om dage, og når huset var færdigt, et såkaldt klinegilde. Huse- ne blev bygget i fag, hvert fag havde som regel en bredde på mellem 160 og 180 cm.

Bygning af de såkaldte bulhuse, hvor væggene bestod af tykke vandretliggende egeplanker, havde på grund af mangelen på træ været forbudt siden 1500-tallet, men det siges, at det sidste bulhus blev bygget i Fjelstrup i 1816!

Kongen skulle bruge store mængder af træ til bygning af skibe. Efter svenskekrigene forlangte majestæten træ leveret i store mængder til flåden. At folk i det meste af det sydlige Jylland næppe havde tag over hovedet var for ham mindre væsentligt. Også af hensyn til jagten på den kongelige vildtbane måtte der ikke fældes for mange træer, så der blev holdt skarp kontrol med tyveri fra skovene.

Hyldehuset i Vonsild tegnet af Anton Schrøder. Privateje.

Samuel Griis's kort
over Vonsild
1709-1716.
Original i Rigsarkivet.

Fordelingen af jorden

Den dyrkede jord lå tæt omkring landsbyen. Det var i landsbyfællesskabets tid. Hver ager var delt i strimler efter antallet af gårde i sognet, så alle havde lige del i såvel dårlig som god jord. Helt tæt ved hver gård lå toften, som dyrkedes uden for fællesskabet. Samuel Griis kort over Vonsild fra ca. 1709 giver et indtryk af sognets udseende. Hele den vestlige og sydlige del af sognet var uopdyrket og bestod af mose, skov og krat samt den fælles udmark til græsning af kreaturerne.

Den dyrkede fællesjord udgjorde i århundreder i alt 48½ otting i Vonsild Sogn - hvoraf præstegården omfattede 1 otting. Ottingtallet var en fordelingsnøgle og havde ikke noget at gøre med arealstørrelse, selvom det viste de forskellige gårdes størrelse i forhold til hinanden.

Husmænd og andre småkårsfolk

Husmændene havde deres små landbrug på gårdenes jorder - det var meget små lodder med ret til at sende en ko eller et par får på den fælles udmark til græsning. I 1625 betalte kun syv husmænd landgilde til amtet, men tallet steg efterfølgende. Selv om de var selvstændige, arbejdede de også som daglejere (boelsmænd og »tageløhner«) - ingen kunne leve af den smule jord, de havde. På kortet fra 1787 (se s. 14) ser det ud til, at disse husmandssteder har ligget i to kolonier, én vest for gården Nørreholm, og én nord for Teglggaard.

En del af husmændene var håndværkere som smeden, hjulmanden, skrædderen og ikke mindst adskillige vævere. De nuværende Beirholms Væverier og Damaskvæveriet har deres rod i husmænd og vævere fra Vonsild. En del af disse små landbrug bærer i jordebogen bondens navn eller navnet på én af sønnerne fra gården. Det kunne tyde på, at brugene måske er oprettet efterhånden som gårdenes »overkydende« børn skulle have en eksistensmulighed.

På toftejorden langs Hjarupvejen viser kortet fra 1787 en del småhuse, hvor der formentlig har boet håndværkere uden jord, jordløse daglejere og en del aftægtsfolk, som der ikke var plads til hos børnene - de såkaldte inderster. Disse huse har formentlig kun haft en lille kålhave til eget brug.

Gamle folk sad i aftægt hos den yngre slægt enten sammen med den yngre familie, eller som nævnt i et

lille hus på gårdens jord eller gadejorden. Tyendet havde bopæl på gårdene - hvor de havde en soveplads i køkkenet eller i stalden - eget værelse var uøret. De var en del af familien.

Kålhaver

Prydhaver, som vi kender i dag, var ukendte. Kålhaven var derimod meget vigtig. Man dyrkede krydderurter og forskellige andre urter med helbredende virkning - læger fandtes ikke, så man fik gennem århundreder stor erfaring i brugen af urter af forskellig art. Kålen var især grønkål, som kunne holde sig også om vinteren i sne og kulde. Denne kål med sit rige indhold af vitaminer har reddet mange gennem vinteren, da kosten ellers var meget ensidig, det var flæsk, brød og grød.

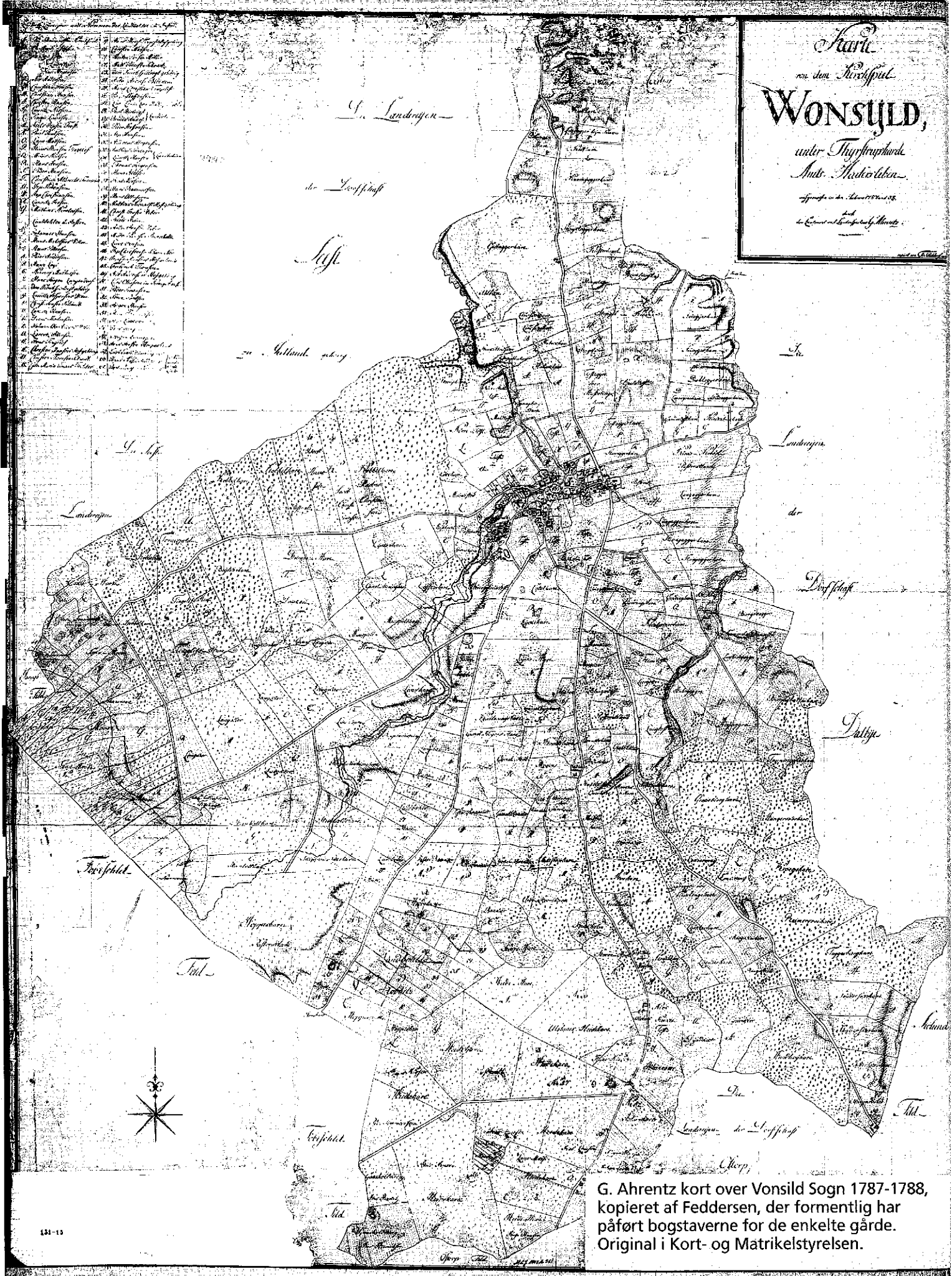
Ingen bebyggelse uden for landsbyen

Uden for landsbyen var der omkring år 1700, så vidt det kan bedømmes, ingen bebyggelse, når bortses fra Stangmoseled, hvor skovfogeden boede og det Nordre og Søndre Kongehus, der omtales i Johs. Rudes indbyggerfortegnelse. Kongehusene fungerede så længe vejen var »kongelig« dvs. fra slutningen af 1500-tallet til slutningen af 1600-tallet. Kortet fra 1787 viser, at man efterhånden vovede at bygge uden for byen - hist og her ses tegninger af bygninger uden for landsbyen.

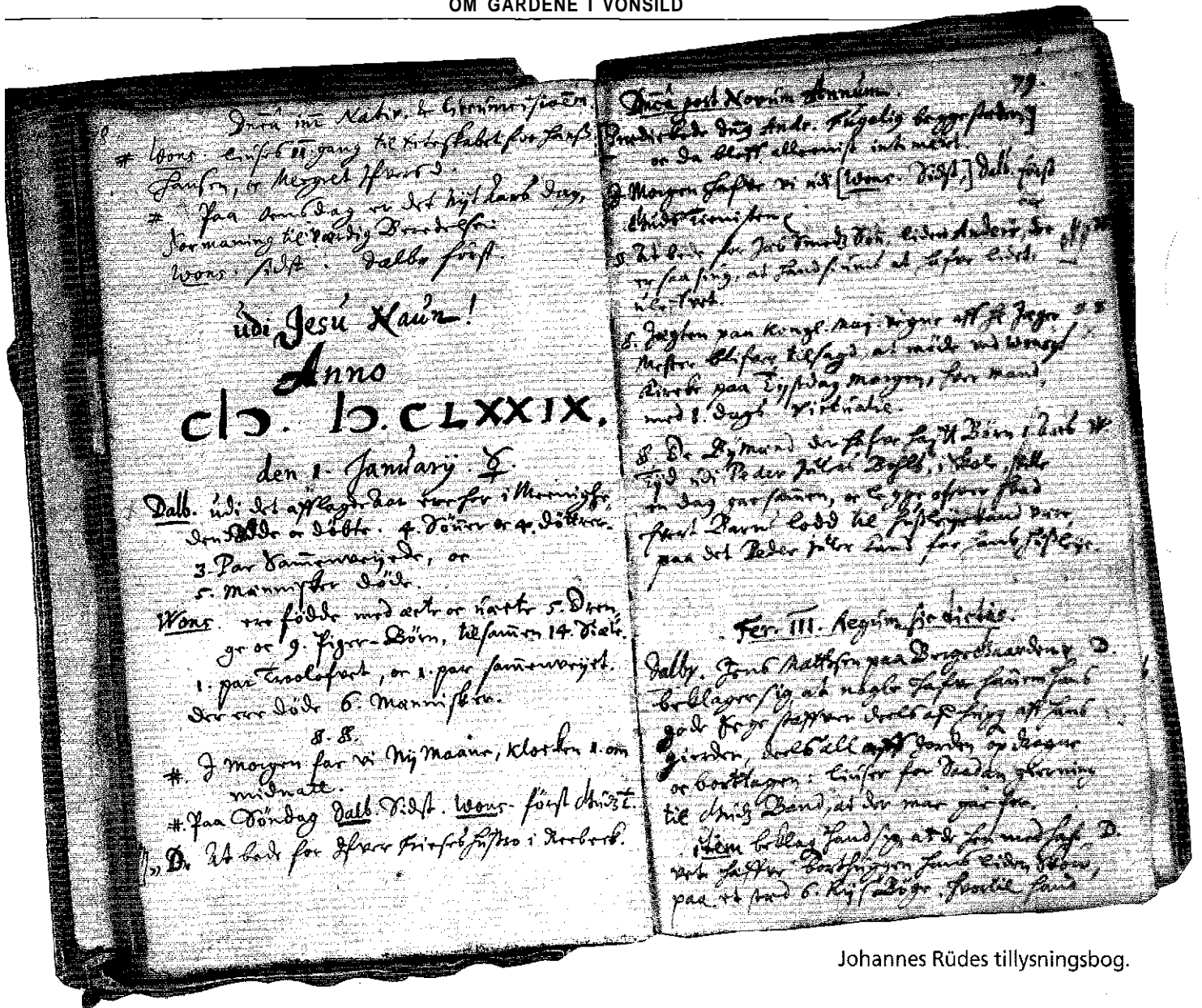
Grandelaget

Dyrkingen af jorden foregik i fællesskab. Der var ikke tale om et kollektiv, men som nævnt var agrene delt op i strimler svarende til antallet af gårde. Derfor måtte man nødvendigvis have aftaler om, hvornår man skulle påbegynde såning eller høst. Til at holde styr på dette havde man det såkaldte grandelag, der var en forsamling af alle bønderne - og kun bønderne - med en oldermand i spidsen valgt på skift for et år ad gangen.

Møder i laget blev holdt i fri luft, og de menes at have fundet sted mellem åen og den gård, der i dag hedder Nørreholm. I Vonsild ser det ud til, at sognefogeden fungerede som permanent oldermand. Sognefogeden, der skulle være den »skikkeligste, redeligste og kyndigste« mand i sognet, eksisterede først formelt fra 1791, men i Vonsild eksisterede der en sognefoged længe før. Jep Jespersen, der havde gård nr. XI, omtales ved sin død i 1665 som sognefoged og kirkeværg.

G. Ahrentz kort over Vonsild Sogn 1787-1788, kopieret af Feddersen, der formentlig har påført bogstaverne for de enkelte gårde. Original i Kort- og Matrikelstyrelsen.

Johannes Rudes tillysningsbog.

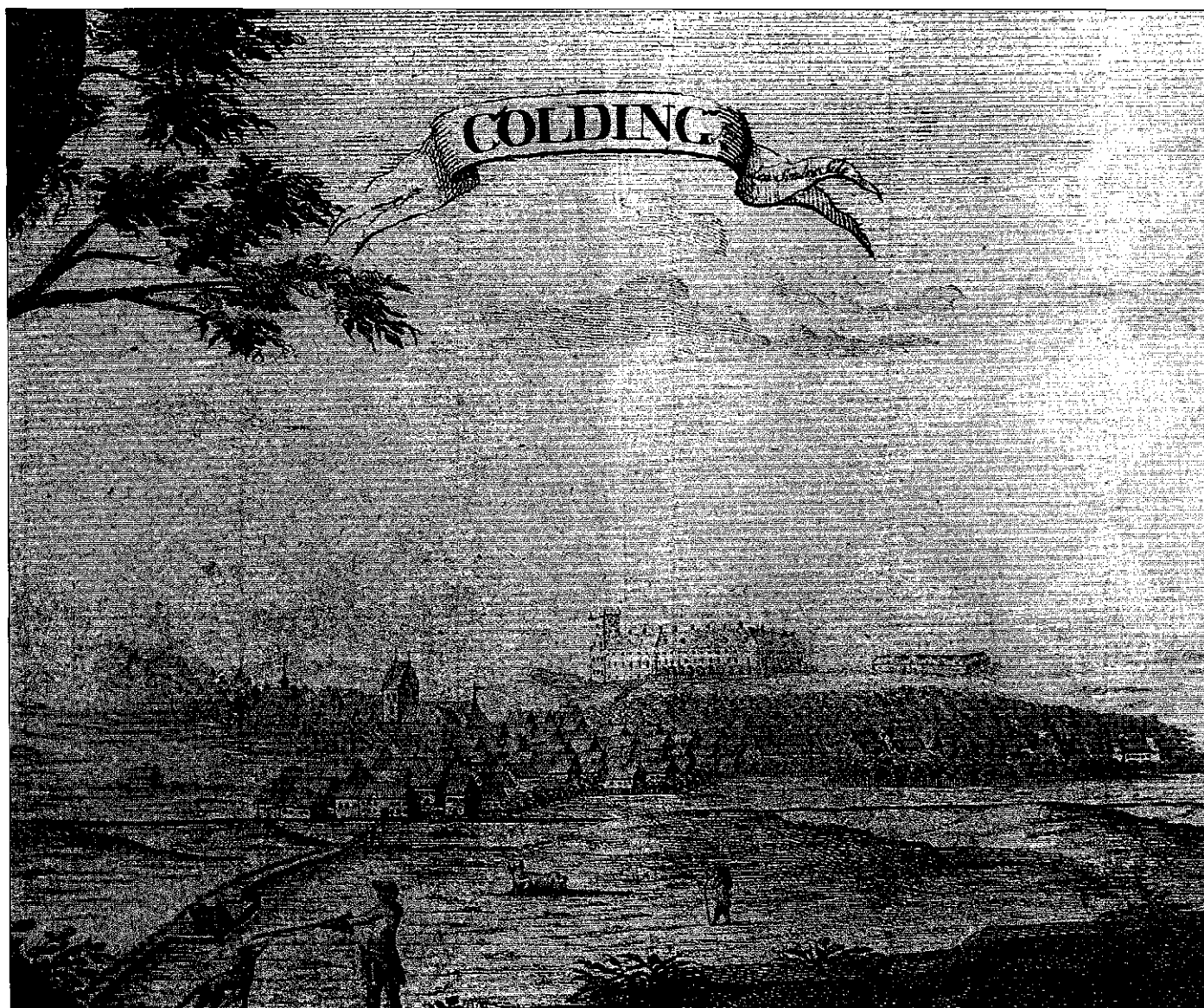
Pastor Rude giver i sin tillysningsbog (se nedenfor) en malende beskrivelse af grandens (manglende) ansvar. Han har ikke meget til overs for sine sognebørns retskaffenhed. Citatet, der her er tilrettet nutidssprog, er fra høsten 1680:

»Vor menighed vil anses for gyldig, fornem og hæffid by, der sig har ladet bekoste og i det gandske herred gjort navnkundig over deres skikkeligheds vedtægt og grandes besegling af øvrighedspersoner. Men at ikke haves indseende med den, der så ubluelige voldkøre det dejlige Guds ved roden stående korn med deres hest og vogn, er ikke alene skam for mennesker, også Guds vrede er over dig, du Guds foragter, skal i sin sidste nød ikke få en haandfuld byg at syde, en dråbe vand til at læske din hede med. I andre byer, om man endeligen skal over en forlands ager eller flere, da høste de og hæffde en mands korn, men det går her til som blandt de vilde lapper

og finner, Det er dig sagt, hvor du er: Stæderne er til syne over alt i marken.« - sagt fra prædikestolen.

Desværre er landsbyvedtægterne fra Vonsild ikke bevaret for eftertiden, men fra bevarede vedtægter ved man, at granden også var pålagt at sørge for gensidig hjælp i det lille samfund f.eks. i forbindelse med fattigdom, sygdom, brand og andre ulykker, som kunne ramme indbyggerne.

Brand var en katastrofe. I pastor Rudes tillysningsbog findes adskillige eksempler på folk, der har fået lov at gå rundt og tigge om hjælp til genopbygning af deres afbrændte gårde eller huse. De kunne få tilladelse til at drage vidt omkring med deres tiggerbrev - i tillysningsbogen ses flere eksempler på folk fra tilstødende sogne, men også så langt væk som fra Varde og endda en enkelt fra Sjælland.

Kolding 1767 set fra Vonsild fra Pontoppidans Danske Atlas.

Granden havde magt til at straffe mindre forseelser som f.eks. tyverier. Straffen, man idømtes for at overtræde landsbyens skrevne og uskrevne love, var som regel at erlægge i øl eller brændevin. Den lidt triste tilværelse på landet i hine tider har formentlig gjort, at øl og brændevin var eftertragtede varer. Drikkeri var et problem og resulterede ofte i slagsmål og voldssager. Også i Vonsild har der været tilfælde af vold, som er kommet til øvrighedens kendskab - om de skyldes druk melder historien dog ikke noget om. I 1731 havde Hans Hansen »slagen hans kones moder i hovedet et hul«. Det kostede ham fire dage på vand og brød. I 1735 står skrevet: »Christian Petersen slog Jep Lauritzen på sin ryg, da de kørte fra hovmarken«. Det gav en bøde på 8 Mk. Ligeledes i 1735 havde Christian Clausen, Jens

Madsen og Hans Skræder holdt ulovlig krohold - de fik en bøde på 1 rd.

Pligt til deltagelse i jagt

Vonsild-bønderne var som kongelige bønder pligtige til at deltage i de kongelige jagter - som klappere og til anden servicering af de høje herrer. Frederik II og senere hans søn Christian IV var som nævnt jagtglade, og bønderne blev udkommanderet - uanset dette kunne være til stor gene for driften og vedligeholdelsen af gårdene. Fra prædikestolen bekendtgjordes, når en kommende kongejagt skulle finde sted, og bønderne fik besked om at møde med fornøden »victualie« - ofte til flere dages forbrug. Det var strafbart ikke at møde. Kun kongen og hans adelige ledsagere måtte skyde vildtet - bønder måt-

te kun skyde ulve, som var en stor plage i de tider. Af hensyn til jagten på vildtet var det endvidere forbudt at holde hunde, der ikke var »lemmet« (dvs. det ene ben skulle afhugges).

Indkvarteringer

Troppetransporter og deraf følgende indkvarteringer og forplejning af soldater hørte i 1600- og 1700-tallet til dagens orden i Vonsild - byen lå som sagt altid på »ruten«. Forplejning af såvel soldaterne som deres heste var pålagt bønderne. 1684 foretoges en vurdering af gårdene og deres situation - det var ridefogeden Christen Syndermanns hverv. Han sluttede vurderingen af gårdene med en skrivelse til amtmanden, hvori han påpegede Vonsilds beliggenhed med de evige troppebevægelser og indkvarteringer og fremførte det synspunkt, at bønderne burde slippe for eller lattes i den månedlige contribution (krigsskat). Men det kan ikke ses, at hans henvendelse fik nogen betydning.

Studehandel

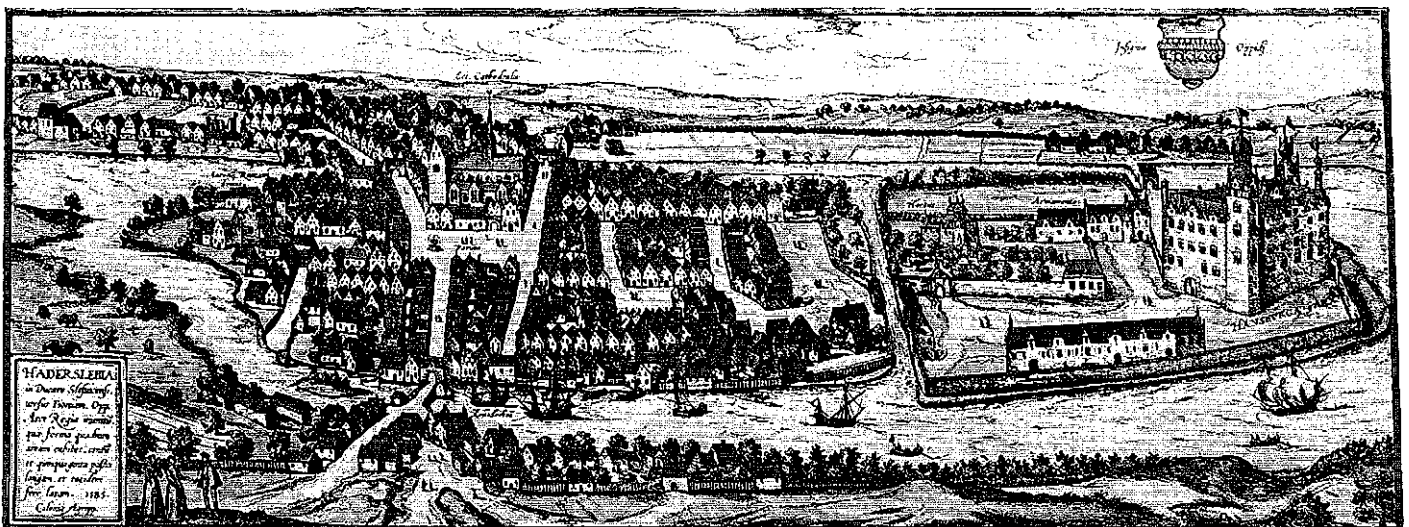
I forårs- og efterårsmånederne kom de store flokke af stude fra Nørrejylland gennem Vonsild. Disse dyr var samlet i Kongeriget nord for Kongeåen/Kolding Å af såvel udenlandske som danske opkøbere og skulle drives ned i marsken til genopfedning og senere salg til de tyske og hollandske markeder. Studene blev opdrættet på godserne eller de kongelige ladegårde, bønderne måtte ikke selv handle med eller opdrætte stude. 30. april 1682 bekendtgjorde pastor Johs. Rude fra prædikestolen i Vonsild, at bønderne kunne levere kalve til grevens (amtmandens) gård i Haderslev dagen efter - mod kontant betaling.

Disse kalve blev fedet op på ladegården i Haderslev.

Fortoldningen af studene fra Nørrejylland skete i Kolding (eller Ribe). Her blev der ført bogholderi over, hvor mange dyr den enkelte opkøber tog med sig sydpå - og her betaltes den store told. I Hertugdømmerne betaltes igen told de steder, hvor man gik fra kongeligt område til hertugeligt område eller omvendt.

Studetolden i Kolding og Ribe var en guldgrube for den danske statskasse, men kunne man komme uden om Sønderbro i Kolding, hvor fortoldningen foregik, sparedes tolden. Den gode pastor Rude bekendtgjorde i 1682 fra prædikestolen i Vonsild, »at nogen tør vel sige kongens toldsvigere« havde brudt hans gærder op, og han var godt harm over »de Seesters ross- og studekøbere«. Denne toldgrænse, midt gennem det danske rige, skabte megen bitterhed.

Studehandelen eksisterede i århundreder og havde sin storhedstid i 1400- og 1500-tallet. I 1600-tallet faldt eksporten, under Kejserkrigen og Svenskekrigene gik den næsten i stå. Eksporten fra Nørrejylland var i sidste halvdel af 1600-tallet på ca. 20.000 dyr på årsbasis. I 1700-tallet faldt eksporten yderligere - ikke mindst på grund af flere udbrud af kvægpest. Efterhånden fik også bønderne lov til at drive handel med stude, og dette gjorde de langt op mod vor tid, men dog aldrig i et omfang, der kunne sammenlignes med de forgangne århundreder. Gårdejer Chr. Albrecht Fabricius i Vonsild betegnes i 1788 som studehandler.

Haderslev med Haderslevhus, 1585. Fra Braunius og Hogenbergs værk om europæiske byer.

Kongen, præsten og fogeden

Omkring 1600 var lensmanden den øverste lokale myndighed. Han residerede på Haderslevhus og var kongens stedfortræder. Efter enevældens indførelse erstattedes lensinddelingen af amterne med en amtmand som øverste myndighed bistået af en amtsforvalter som leder af den økonomiske del af administrationen.

I hvert herred var udpeget en herredsfoged, der dengang var en almindelig bonde, én af de større - og en særlig troværdig og forstandig mand skulle det være, idet han var rets- og politimyndighed i herredet. Omkring år 1700 var herredsfogeden i Tyrstrup Herred Peder Pedersen på Straarup i Dalby. Derudover var der fogeder med forskellige lokale forpligtigelser: sognefogeder, husfogeder, skovfogeder,

kongelige ridefogeder, osv. Endelig var der de såkaldte sandemænd, otte mand i hvert herred, som deltog i herredstinget i forbindelse med grovere kriminelle sager.

Sognefogeden havde det lokale polititilsyn og havde sammen med ridefogeden også tilsyn med ægtkørslen, leverancer til slotterne i Kolding og Haderslev, fremskaffelse af byggematerialer til kirkereparationer, levering af korn til slottenes magasiner og hø til militærets forlægninger samt som nævnt persontransport af kongelige, kirkelige og andre embedsmænd. Fogedhvervet var offentligt ombud og honoreredes som regel med fritagelse for landgilde og evt. andre skatter, samt fritagelse for hoveri og ægtkørsel.

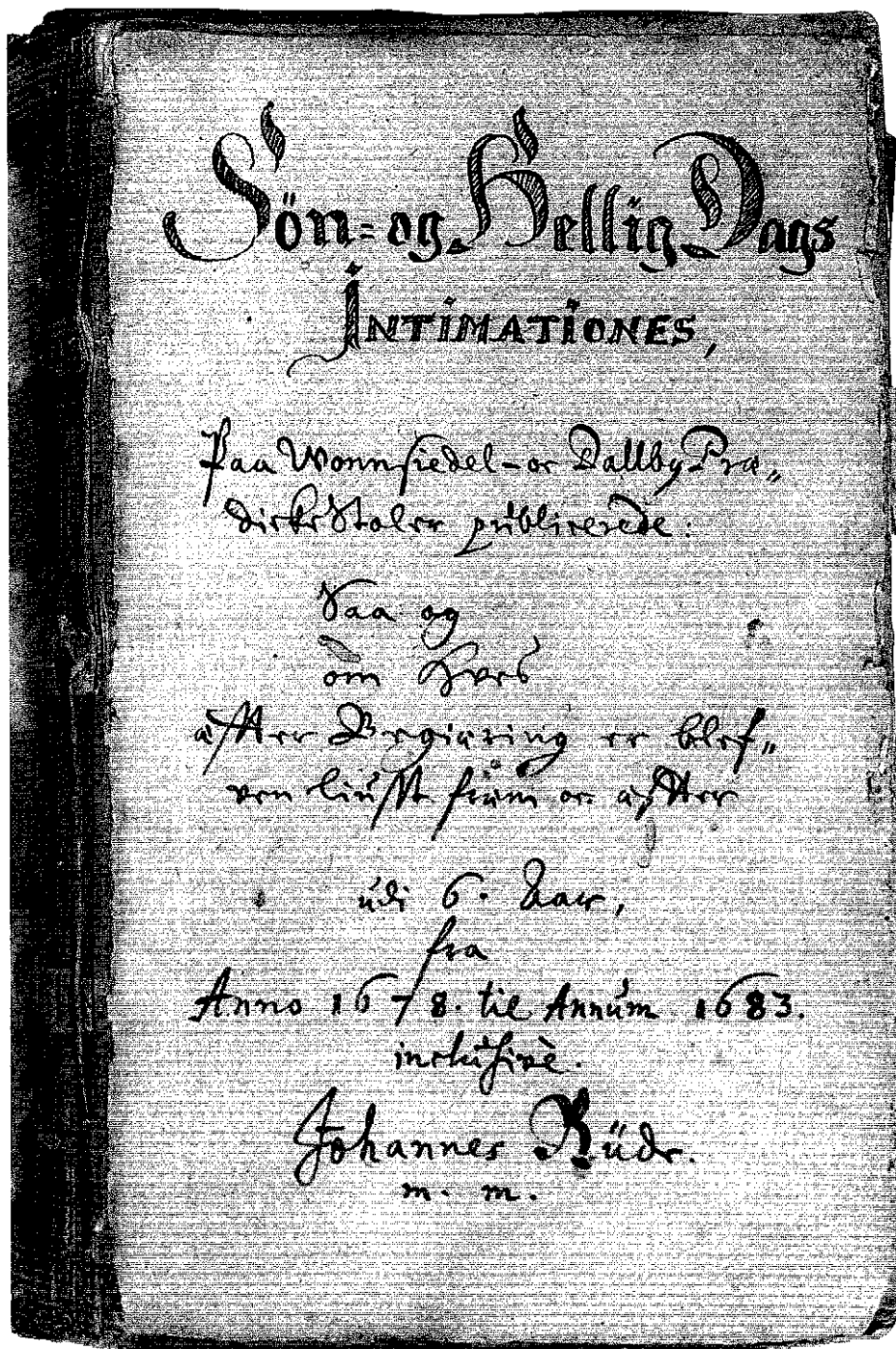
For Vonsildbønderne var især ægtkørslen en stor belastning. Vonsild Sogns beliggenhed gjorde, at det som allerede nævnt i såvel krigstid som i fredstid altid lå på »ruten«. Med små ofte underernærede heste og på veje, der med vore øjne må betragtes som et par hjulspor, måtte de af sted i al slags vejr. Frygten for ulvene i skovene og for alle de fattige, sultne og forkomne individer, der vandrede på vejene, hører også med i billedet.

Tillysningsbogen

Præsten var sognets vigtigste embedsmand - til ham henvendte man sig med mangfoldige problemer. Religionen var det faste holdepunkt i tilværelsen. Præsten havde tilknyttet en kirkeværge, udnævnt blandt de lokale bønder, som bl.a. skulle bistå med administrationen af kirkens og kirkejordens økonomi. Præsten blev endvidere af myndighederne anvendt som meddeler af alle forordninger og forventninger til befolkningen. Dette skete fra prædikestolen i forbindelse med gudstjenesten. For Vonsild Sogn gælder der det særlige, at den navnkundige præst på stedet i sidste halvdel af 1600-tallet, Johannes Rudes tillysningsbog fra 1678-83, er bevaret. Her er alle officielle meddelelser til sognets beboere gengivet, og her kan dagliglivet i Vonsild følges i al sin mangfoldighed. Ud over at meddele myndighedernes ordrer og anvisninger bedes der for navngivne syge, der efterlyses bortløbne eller stjalne husdyr, der anmodes om at give almisser til de fattige eller brandlidte, som vil komme rundt på gårdene for at bede om hjælp. Der fordømmes »tant og fjas« på toften om søndagen - de unge skal holde sig in-

Hovvejen, som den stadig hedder, var vejen hvor Vonsildbønderne gik til hoveri på Fovslet gods.

Forsiden af Johannes Rudes tillysningsbog.

den døre og »komme hviledagen i hu«. Efter de mange krige i 1600-tallet indførtes adskillige ekstra bededage - en skulle have skylden for alle tragedierne - det blev så på en måde Vorherre. I slutningen af Frederik IVs regeringstid (1699 -1730) blev enhver

form for verdslig glæde anset for syndig, idet kongen blev grebet af den pietistiske tankegang og påbød folket at tænke ligeså. Det var den samme konge, der under et bal på Koldinghus forelskede sig dødeligt i den 16-årige Anne Sofie Reventlov - og senere gjor-

de hende til dronning dagen efter at hans rigtige dronning var begravet. Hans fanatiske religiøsitet har måske haft personlige årsager! Men Vonsildbønderne trodsede forbudene, bl.a. ses bønder som Jep Petersen, Niels Tinglef, Jacob Tinglef og sågar sognefogeden Hans Jepsen at have fået bøder for afholdelse af julestue.

Kirkebogen og børnedødeligheden

Johannes Rudes kirkebog giver et rystende billede af børnedødeligheden og de mange unge kvinder, der døde i barselsseng. Dette fortsatte i hele 1700-tallet, hvor man f. eks. i 1764 kan se, at der i Vonsild, hvor der var et indbyggertal på ca. 500 personer, døde i alt 28, heraf var 15 under 10 år, 2 var 13 år, 1 var 14 år og 4 var dødfødte. To kvinder døde i barselssengen. Mange bønder må have haft behov for hjælp, indtil de fandt en ny kone, hvilket da også skete ret hurtigt. Det var simpelthen en nødvendighed, hvis hjemmet skulle fungere.

Skolerne

Frederik IV bør også nævnes for de 240 rytterskoler, han oprettede i de såkaldte rytterdistrikter, men han glemte det slesvigske rytterdistrikt - og dermed Vonsild.

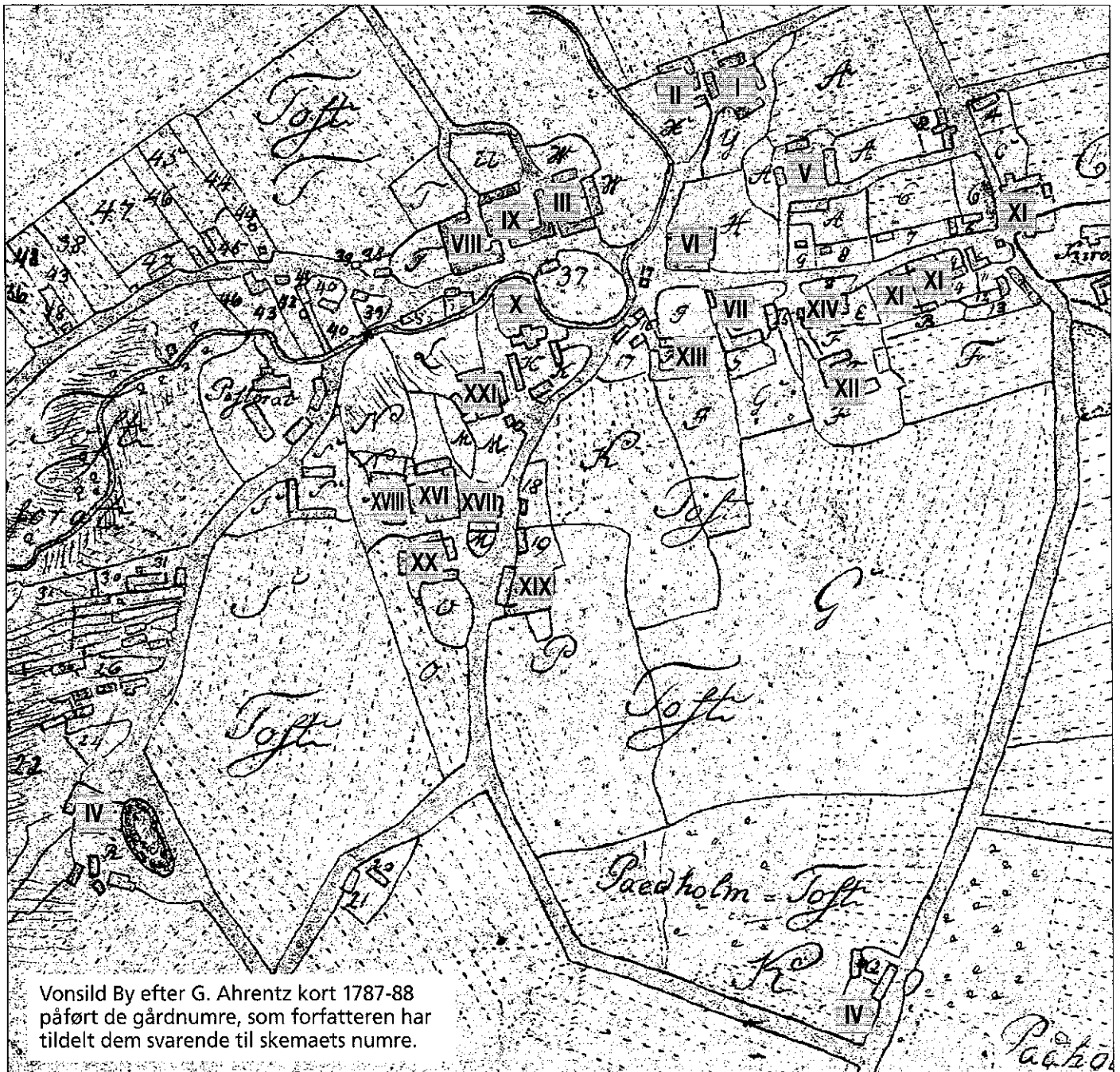
Den normale skole på den tid var et rum i degnens hus, og degnen havde ikke megen uddannelse. Det kunne være en student eller en hvilken som helst bondekarl, der kunne læse og skrive til husbehov. Myndighederne pålagde sognene at holde en degn, hvis hovedopgave var at lære børnene at læse katekismen - der skulle aflægges prøve hos præsten.

At kunne læse Guds ord var forudsætningen for at kunne komme til alters og få tilgivelse for sine synder. Degnen blev aflønnet af bønderne med naturalier og brændsel. I Rudes kirkebog kan dog ses, at en del, sikkert de mest fremsynedes børn, blev sendt i skole i Kolding og Haderslev, men det havde de færreste råd til.

At alle ikke var lige interesseret i den megen lærdom, kan også ty-

delig ses i Rudes tillysningsbog. I 1678 henstillede præsten til de gode Vonsildborgere, at de sørgede for, at børnene mødte i skole, når nu skolemesteren på egen bekostning har ordnet »deres værelse«. Denne opfordring møder man flere gange. Mange har sikkert ment, at det var vigtigere, at de hjalp til i den hjemlige bedrift - deres arbejdskraft var en nødvendighed. I 1682 meddeler pastor Rude provsten, at Jørgen

skolemester har forladt Vonsild. Af tillysningsbogen fremgår det, at man havde måtte rykke forældrene et utal af gange, både for at lade børnene møde, og for den aftalte betaling til degnen, men han har så sluttelig givet op og forladt sognet. Det generelle indtryk fra kirkebogens levnedsskrivelser er dog til trods for dette, at forbavsende mange både kunne læse og skrive.

Vonsild By efter G. Ahrentz kort 1787-88 påført de gårdnumre, som forfatteren har tildelt dem svarende til skemaets numre.

Note til kortet: Gård nr. IV lå i 1708 formentlig øst for gård nr. III.

Bøndernes tilstand først i 1700-tallet

Efterveerne efter de mange krige i 1600-tallet strakte sig langt ind i næste århundrede. Det tog flere generationer at overvinde ødelæggelserne. Nogle kom selvfølgelig hurtigere på fode end andre, men det fortælles, at der på en gård på Koldingegnen over hoveddøren blev sat følgende valgsprog: »Bygget af nød og ikke af lyst. »Gud give os trøst«. Det tyder på, at det kunne være meget svært at bevare livsmødet.

1708 foretoges en undersøgelse af tilstanden hos bønderne i landsdelen. Resultatet - der her er fremstillet i skemaform - siger mere end mange ord om situationen i Vonsild på daværende tidspunkt. De forholdvis mange heste var nødvendige p.g.a. den megen ægtkørsel samt den fortsatte hoveripligt på Fovslet, som nu var en kongelig ladegård med en forpagter. Restancerne fortsatte år efter år langt ind i århundredet - også efter at kongen et par gange nedsatte beløbene.

Store nordiske Krig, som Danmark deltog i fra 1709 til 1720, var igen et udslag af den danske kongemagts evige drøm om at få ram på svenskerne.

Gård nr.	Hel- eller halvgård	Bønderns navn	Øtting andel	Plovtaal	Bygninger, antal fag ¹⁾		Besætninger på gården					Restance til det offentlige ³⁾	Privat gæld
					Stuehus	Stald/lade	Køer	Ungkvæg	Kalve	Får	Heste ²⁾		
I	1/2	Matz Jessen	2,25	11/16	14	23	6	2	2	10	5 (1)	147 Rd	24 Rd
II	1/2	Niels Henrichsen	2,25	11/16	14	23	7	5	3	12	7	46 Rd	50 Rd
III	1/2	Poul Andersen	2,25	9/16	10	28	6	7	9	6	6	143 Rd	83 Rd
IV	1/2	Jørgen Hansen	2,25	9/16	14	15	8	6	1	5	4 (3)	229 Rd	23 Rd
V	1	Hans Gymsos	4	1 25/16	11	29	10	9	6	10	6 (4)	18 Rd	41 Rd
VI	1/2	Jep Petersen	3,5	3/4	13	27	9	5	2	12	6 (1)	40 Rd	41 Rd
VII	1/2	Matz Hack	3,5	3/4	12	16	6	7	2	0	4 (1)	30 Rd	300 Rd
VIII	1/2	Hans Tingleff	2,5	5/8	14	35	8	8	2	4	3 (2)	180 Rd	350 Rd
IX	1/2	Christen Christensen	2,5	5/8	14	22	5	4	4	6	6 (1)	132 Rd	150 Rd
X	1	Hans Christiansen	3	1 1/16	14	20	7	6	2	4	4 (2)	26 Rd	86 Rd
XI	1	Jep Lauritzen	2	15/16	15	12	6	6	4	3	4 (2)	42 Rd	16 Rd
XII	1	Hans Nielsen	1,5	5/8	12	11	5	0	3	4	3 (1)	387 Rd	26 Rd
XIII	1	Matz Jensen	1,5	5/8	14	19	7	0	2	3	4 (2)	183 Rd	22 Rd
XIV	1	Laue Andersen	1	5/8	12	19	6	6	3	4	4	116 Rd	18 Rd
XV	1/2	Jochum Schnoors enke	1/2	1/4	-	-	-	-	-	-	-	54 Rd	0 Rd
XVI	1/2	Lauritz Poulsen	2	21/32	14	14	6	7	3	4	5	4 Rd	10 Rd
XVII	2/3	Th. Hansens enke	2	3/4	11	11	6	0	4	7	3	21 Rd	30 Rd
	1/3	Jesper Clausen	1	3/8	6	8	4	1	0	0	2	15 Rd	0 Rd
XVIII	1/2	Peder Jespersen	2	21/32	14	16	6	1	4	7	5 (2)	39 Rd	30 Rd
XIX	1	Stephan Atsen	2	7/8	12	11	5	2	2	2	5 (2)	12 Rd	3 Rd
XX	1	Anders Petersen	1	1/2	13	18	5	6	2	6	5	113 Rd	0 Rd
XXI	1	Lauritz Toniussen	3	1 1/16	15	24	7	4	4	7	5 (1)	264 Rd	133 Rd
		Præsten	1										
	I alt				48,5	15,5	132	92	64	116	96		

Skemaet er udarbejdet på grundlag af oplysninger fra Undersøgelseskommissionen i Haderslev Amt 1708-1715.

Noter til skemaet:

1. Et bygningsfag var fra 160-180 cm bredt.

2. Parentesen angiver antal føl.

3. Restancer er her kun angivet i hele rigsdaler.

Til illustration kan oplyses, at bygningerne til en god gård på Fyn i det nævnte tidsrum kostede 300 rigsdaler.

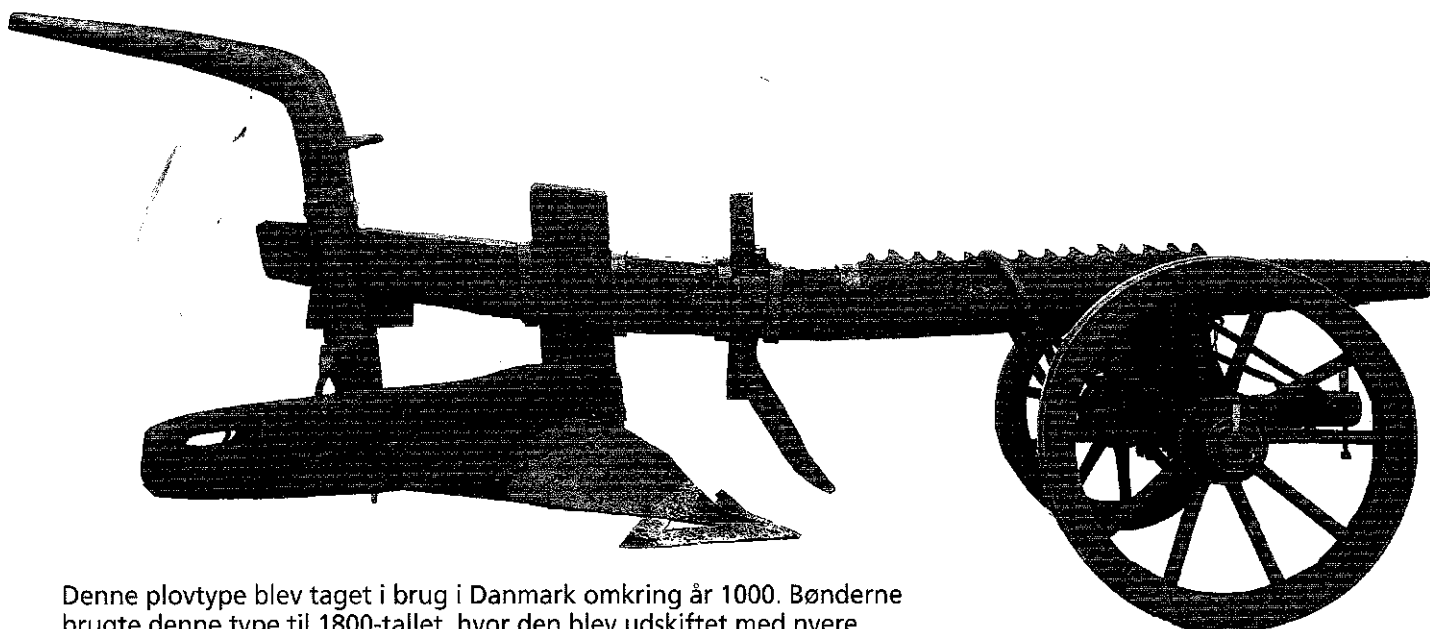
Restancer og kvægpest

En undersøgelse af landbrugets tilstand i 1735 viser, at Tyrstap Herreds bønder var nær deres undergang. Selv om krigen 1709-1720 ikke - som svenskekrigene i 1600-tallet - foregik på dansk jord, så betød den igen enorme økonomiske byrder for bønderne mange år efter dens ophør.

Vonsildbønderne måtte også bidrage til arbejde langt fra deres egen jord. Omkring 1720 skete der store digegennembrud i Sydditmarsken. Fra Haderslev Amt blev 408 mand udkommanderet til at deltage i reparationen af disse diger. Fra juni til oktober i 1721 stillede Vonsild med fem karle, én fra hver af de større gårde. Bønderne fik betalingen for »lånet« af arbejdskraften - ca. 40 rd. for hver karl blev det til. Beløbet blev tilsyneladende fratrukket bøndernes restancer til amtet.

Hele Vesteuropa rammes i 1700-tallet flere gange af den såkaldte kvægpest, hvor smittede dyr døde - oftest efter 4 - 5 dages forløb. Tre gange kom sygdommen ind i landet sydfra, nemlig 1745-47, 1761-63, og 1778-81. På landsplan måtte hundredtusindvis af dyr slås ned, smitten bredte sig med rivende hast, ikke mindst p.g.a. de fælles græsarealer og studehandlen, som i sagens natur næsten gik i stå i disse perioder. Selvom man blev klar over, at den fælles græsning var en risiko og efterhånden isolerede de smittede besætninger, var skaden ofte allerede sket. I 1745-47 døde 20.000 dyr i Haderslev Herred. I løbet af 10 dage i juli 1762 døde i Vonsild 135 køer, 49 okser, 113 kalve over et år, og 101 små kalve. Selv om det totale antal dyr i sognet ikke kendes på dette tidspunkt, skal der ikke megen fantasi til at forestille sig katastrofens omfang for et i forvejen fattigt landbrug. Kongen gav erstatning efter taksation - priserne svingede en del, men ca. 10 rd. for tabet af en ko var gennemsnittet.

Husmændene er i de mange lister kun nævnt en enkelt gang med tabet af hver en ko - det har formentlig været deres eneste. Dyrlæger fandtes ikke, men kvægsygen bevirkede faktisk, at Veterinærskolen i København blev oprettet i slutningen af århundredet. Dagbøger og optegnelser fra tiden vidner om, at bønderne anså kvægsygen for Guds straf over den syndige menneskehed. Der blev da også forordnet ekstra bods- og bededage!

Denne plovtpe blev taget i brug i Danmark omkring år 1000. Bønderne brugte denne type til 1800-tallet, hvor den blev udskiftet med nyere plovtper. Foto: Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup.

Udskiftningen

I slutningen af 1700-tallet steg befolkningstallet, men det gjorde landbrugsproduktionen ikke - og kongens kasse fattedes penge. En indsats til fremme af avlen og stabiliteten i bondestanden var påkrævet. En udflytning af gårdene fra landsbyerne og en samling af gårdens jorder omkring gårdens bygninger var ønskelig. Det ville give bonden frihed til at så og høste, når han ønskede det. Med markerne liggende omkring gården ville han endvidere spare en masse transporttid.

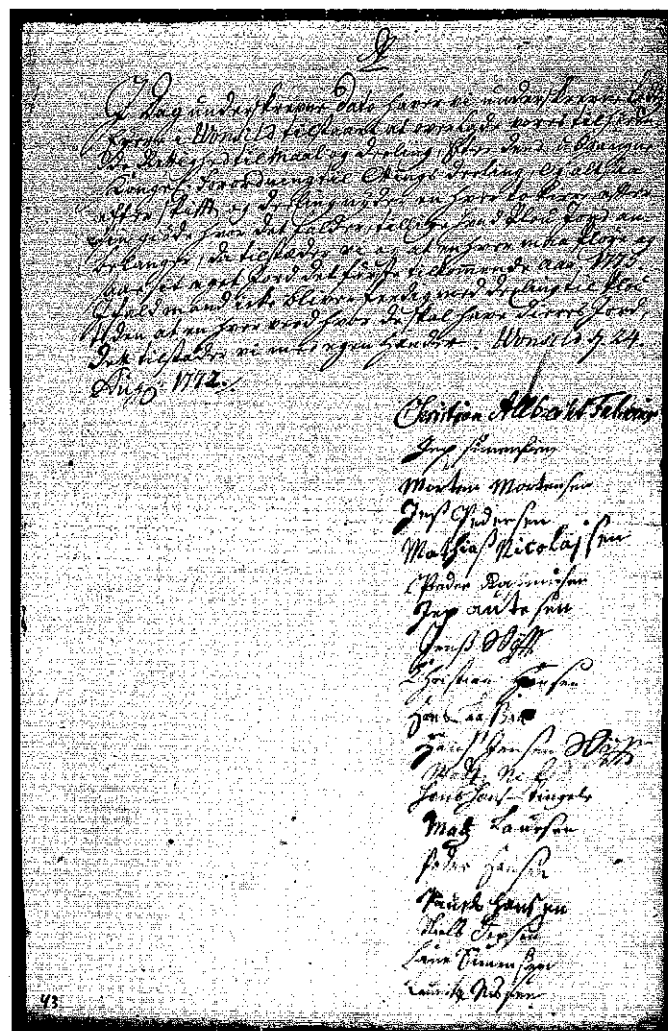
Udskiftning af jorden var ikke nogen ny tanke, udskiftninger havde fundet sted i mere end 100 år forskellige steder, og myndighederne var blevet klar over, at de steder, det var sket, havde det øget avlsudbyttet og givet den enkelte bondefamilie større arbejdsglæde og ansvarsfølelse. Kvægepesten havde givet bønderne større forståelse for sagen. At få den fælles udmark separeret ville hindre smitsomme sygdomsangreb i at få det katastrofale omfang, man havde oplevet.

Fra myndighedernes side forsøgte man først ad frivillighedens vej at få bønderne i de enkelte landsbyer til at enes om en ændring af det bestående, men det gik trægt - nu havde forfædrene fra arilds tid dyrket jorden i fællesskab, hvorfor skulle det dog ændres? Der var selvfølgelig bønder, der kunne se et fremskridt i en samling af deres marker, men flertallet kunne ikke. Tanken om udflytning - at flytte fra naboerne og trygheden - var utænkelig for de fleste. Hvad skulle man gøre i tilfælde af sygdom, barsel osv. for ikke at tale om ulvene, som endnu i slutningen af 1700-tallet var en plage - frygten var helt forståelig, her var intet sikkerhedsnet!

Forordningen om ophævelse af fællesskabet i Hertugdømmerne kom i 1766. I 1768 nedsattes Den slesvig-holstenske Landkommission, der skulle fremme sagen, så fællesskabet kunne være opløst inden for en 4-årig periode.

Den 24. august 1772 blev Vonsildbønderne enige om at separere deres marker - samtlige bønder har underskrevet dokumentet:

Teksten lyder med nutidens stavemåde: »I dag underskrevne dato har vi underskrevne lodsejere i

Bøndernes accept - underskrevet af dem selv - af udskiftningen af deres bondejord i 1772.

Vonsild tilstået at overlade vores tilhørende rettighed til mål og deling efter den udgangne kongelige forordning til otting deling, og altså efter skifte og deling nyde enhver at køre sin gødning, hvor det falder sig, tillige hvad pløjjord angår, da tiltræder vi, at enhver må pløje og så sin egen jord det førstkomende år 1773, skulle man ikke blive færdig med deling til plovtiden, at enhver ved, hvor de skal have deres jord, det tilsteder vi med egne hænder. Vonsild d. 24. august 1772«.

Christian Albrecht Fabricius, Jep Simonsen, Morten Mortensen, Jes Pedersen, Mathias Nicolajsen, Peder Rasmussen, Jep Outesen, Jens Wyff, Christian Hansen, Hans Lassen, Hans Jensen Wyff, Matz Nielsen, Hans Hansen Tingele, Matz Lauesen, Peder Hansen, Paul Hansen, Niels Jepsen, Laue Simonsen, Lauritz Nissen.

Efter udskiftningen

Forbedret landbrugsproduktion

Overalt, hvor udskiftningen blev gennemført, skete der en fremgang i landbrugsproduktionen, og langsomt indførtes efterhånden nye afgrøder: roer, kløver og ikke at forglemme kartofflen, som det tog et par generationer at acceptere som menneskeføde. Efterhånden kom også bedre arbejdsredskaber, hvor jern erstattede og forstærkede mange af de gamle træredskaber.

I 1788 foretoges en bonitering af jorden i Vonsild Sogn. Jorden omregnedes i Tonnen med forskellig værdi (normtal) for ager, eng og mose. Fordelingstallet (otting) mellem gårdene var stadig det samme som ved udskiftningen 1772. Vurderingen foretoges af amtets embedsmænd - og samtlige bønder accepterede udfaldet med deres underskrift. Denne bonitering blev rimeligvis foretaget med henblik på en skatteomlægning. Landet havde store gældsbyrder til udlandet i slutningen af 1700-tallet. Trods salget af krongods i kongeriget, bl.a. Koldinghus Rytterdistrikt, manglede der fortsat penge.

1797 solgtes de kongelige ladegårde i Sønderjylland til fri ejendom. Fovslet blev i 1797 solgt i 37 parceller - dermed forsvandt hovedarbejdet for bønderne i Vonsild, men pligtkørslen eksisterede fortsat. Det kongelige bøndergods i Sønderjylland blev ikke solgt. Vonsildbønderne dyr-

kede stadig majestætens jord, men en ændring var på vej. Myn-dighederne var klar over, at en større garanti for at man kunne beholde sin gård for sig og sine efterkommere var påkrævet. Man forlod landgilden og de forskellige afgifter og skatter og samlede det hele i én afgift en såkaldt Canon*). Det var angiveligt en god forretning for kongens kasse, og samtidig knyttedes de kongelige bønder tættere til den jord, de dyrkede, fordi de nu var sikre på at gården gennem arvefæstet blev i familien. Tiende til præsten, degnen og kirken skulle dog betales som hidtil, og det samme gjaldt levering af magasinkorn og hør til militæret.

Bortset fra økonomien i ændringen, har denne næppe gjort det store indtryk på Vonsildbønderne. Man havde altid - også før svenskekrigene - som regel beholdt gårdene i samme slægt generation efter generation, men altså uden lovhjemmel. Kongen havde sjældent blandet sig, hvem der skulle fæste hvilke gårde.

Arveforholdene blev præciseret. Den ældste søn havde forret til den kongelige jord, der var udelelig. Kun løsøre og værdien af bygninger og redskaber skulle deles med evt. andre søskende. Arv skulle altid foregå i lige linje, også på bekostning af de andre børn og en evt. enke. For enker blev dog fastsat visse regler for aftægt på gården.

I 1799 blev der igen foretaget en vurdering af sognet, hvor alle gårde og husmandssteder blev opgjort i såvel kvantitet som bonitet, hvorefter deres Canon blev udregnet - formentlig justeret. Der var da 23 gårde samt og nogle få »steder«, som åbenbart hørte direkte under eller sammen med gårdene, og endelig var der 65 husmænd. Deres jordtilliggen-de var dog i nogle tilfælde væsentlig større end de nævnte 3-5 tønder land, som ellers var det »normale«. En bonde som f.eks. Hans Christiansen (litra H. Langkær-gaard) skulle betale 33 rd. »an Canon in 4 Quartalen«, og syv husmænd, som havde fået jord fra denne gård, skulle sammenlagt betale 22 rd.

Selvom der skete en fremgang for bønderne efter udskiftningen - og kornpriserne steg i 1790erne, så skulle der alligevel gå endnu en generation, før bønderne fik medvind. De to Englandskrige i 1801 og 1807, Statsbankerotten 1813, tabet af Norge 1814, og endelig en altødelæggende landbrugskrise i 1820erne bevirkede, at en bedring af forholdene på landet lod vente på sig.

Fra 1830erne lysnede det. Forudsætningerne for den kommende velstand for bønderne var den udskiftning, der var gennemført i slutningen af 1700-tallet, samt formentlig også en efterhånden bedre skolegang, som var blevet gennemført ved lov i 1814.

*) I følge E. Litreé: Ordbog over det franske sprog, 1873, var canon emphytéotique en årlig afgift, som den, der har taget en arv i forpagtning, kan have i meget lang tid (arvefæste).

Hus på Delken i Vonsild tegnet af Anton Schrøder. Privateje.

Bønderne fik selvtilid og kom i løbet af 1800-tallet med i forskellige råd og bestyrelser - og på tinge. De følte sig nu mere knyttet til det bedre borgerskab i købstæderne. Fra midten af århundredet flyttede mange ud på deres jorder og byggede de pompøse og ofte meget smukke stuehuse, man den dag i dag ser i det danske landskab. Man taler faktisk om »de store stuehuses tidsalder« i sidste halvdel af 1800-tallet. J. A. Petersen skriver i sin bog om de otte sogne, at »forfædrenes utrættelige flid, energi og nøjsomhed og de gamle kongers landsfaderlige omhu for denne befolknings ve og vel« resulterede i med tiden at arvefæstet forsvandt. Bønderne kunne efterhånden købe gårdene

meget billigt, og i mange tilfælde fik de dem overdraget uden nogen form for godtgørelse.

Udskiftningen af landbrugsjorden var en revolution - så store ændringer inden for landbruget er ikke sket hverken før eller siden. Men hvor den for de gamle kronbønders efterkommere førte til velstand og en tilværelse som fri bonde, så var følgerne for den øvrige del af landbefolkningen negativ. Hvor der i det gamle landsbysamfund, trods sociale skel, havde været en samhørighed og visse gensidige forpligtelser og regler, og hvor man kunne risikere en ændret social stilling, såvel i opadgående som i nedadgående retning, var der nu skabt et svælg mellem gårdmandsstan-

den og den øvrige del af almuen.

Man skabte et landproletariat af småbrug og jordløse, som eksisterede langt ind i det 20. århundrede. Når kornpriserne steg, var det godt for bonden og for landet, men ikke for de mennesker, der skulle købe korn til det daglige brød - mange levede lige på sultegrænsen - og nogle under. Den fattigdom, der var blandt småfolk på landet i hele 1800-tallet og langt ind i 1900-tallet kan ingen i dag fatte.

Forfattere som Jeppe Åkjær og Johan Skjoldborg, for ikke at tale om folkemindesamleren Tang Kristensen, har levende beskrevet, hvordan livsvilkårene var for denne meget store befolkningsgruppe.

I Vonsild kom udskiftningen og udflytningen langsomt »på plads« i løbet af 1800-tallet. Jorde blev mageskiftet, købt eller solgt, der blev udstykket nye gårde, andre blev nedlagt, og atter andre blev ved tilkøb betydeligt større end de havde været før udskiftningen, den gamle udmark kom under plov osv. - sognet ændrede udseende. Udflytningen af en del af gårdene forandrede den gamle landsby fuldstændigt.

Det 20. århundrede satte yderligere skub i udviklingen - på godt og ondt. Mange af de gamle gårdes marker er i dag parcelhuskvarterer, og byen Vonsild må vel i dag betragtes som en forstad til Kolding.

Den gamle landsby er næsten forsvundet.

Vonsild By efter G. Ahrentz kort 1787-88, hvor gårdene har fået bogstavbetegnelser.

Skovgaard (nedlagt)

Gård nr. I, litra Y, 2 1/4 otting

En halvgård, i 1597 var den besat med Oute Jensen, 20 år senere af Anders eller Andreas Outesen, og på Svenskekrigenes tid af Oute Andersen. Slægten var helt tilbage til jordebogen 1542 indehavere af gårde nr. I og II.

Oute Andersen og Maren Hansdatter fik fire børn, hvoraf ingen nåede at blive voksne. To døde spæde.

Under sidste svenskekrig måtte familien flygte til Kolding. Oute Andersen døde under opholdet her. Mens han lå lig, brød polakkerne ind i huset og smed både Maren og hendes døde mand ud. Hun måtte vandre rundt - med sin døde mand på skuldrene - for at finde hjælp. Senere rejste hun vestpå for at klare livet for sig og de to overlevende drenge. Under denne tur døde den ene søn. Maren må have været af en særlig støbning - hun fortsatte og vendte i 1660 hjem til gården i Vonsild, der stod øde.

I 1661 giftede hun sig med en »ærlig og forstandig« karl, Søren Andersen. I 1665 døde hendes sidste tilbageværende dreng, kun 15 år gammel. Hun fik in-

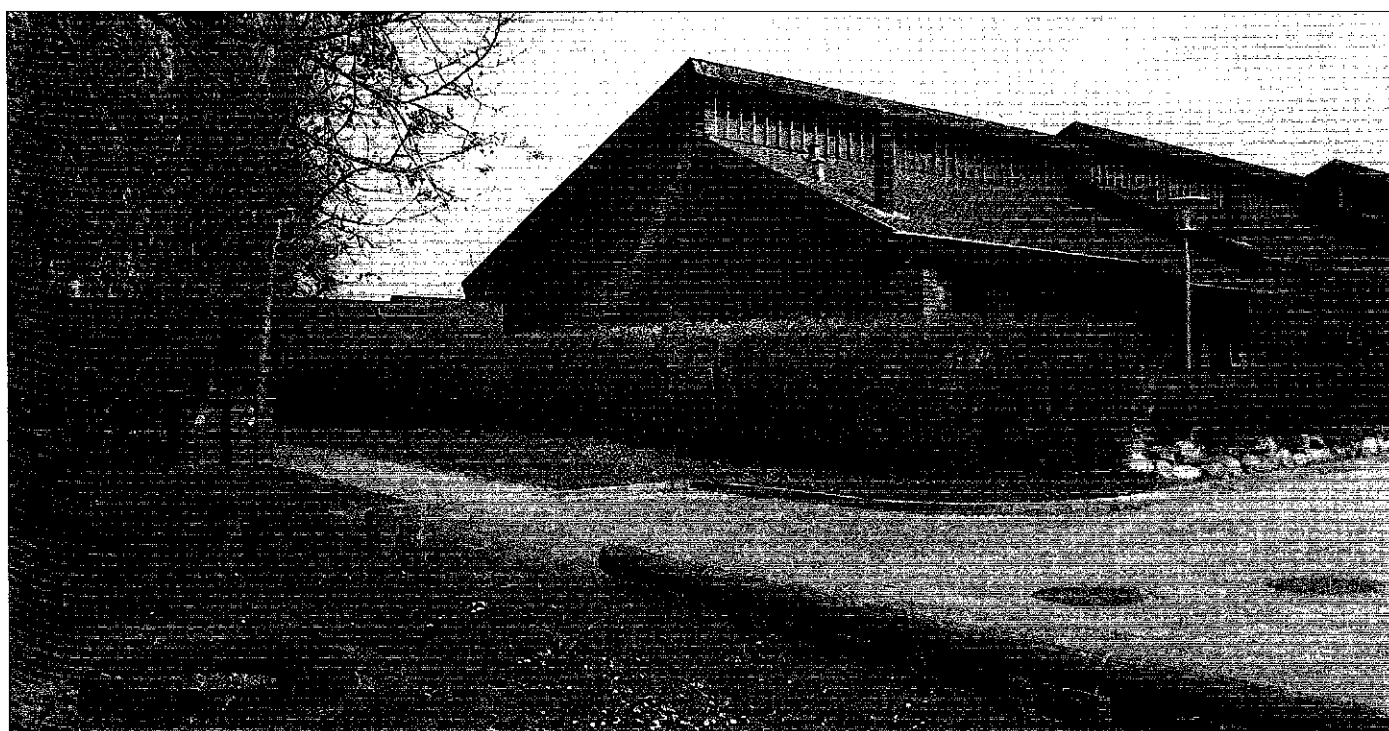
gen børn med Søren Andersen, selv om hun kun var 43 år, som præsten skriver. Efter Søren Andersens død i 1684 blev gården overdraget til Maths Jessen, en karl, som blev gift med Anders Paulsens datter Kirsten fra gård III, Maren Hansdatter sad i aftægt på gården til sin død i 1690.

Maths Jessen og Kirsten Andersdatter fik syv dødfødte børn. Kirsten døde i barselsseng i 1692, kun 30 år gammel. Såvel præsten som slægt og venner havde ellers overtalt hende til - for en sikkerheds skyld - at føde det sidste barn i forældrenes hus - overtroen eksisterede i bedste velgående, men det hjalp desværre ikke den stakkels pige!

Maths Jessen giftede sig igen i 1693 med Thyre Escheldsdatter, og med hende fik han seks levedygtige børn. De havde gården i mange år, i 1730 viser jordebogen, at den er overtaget af svigersønnen Nicolai Hansen (Tingleff). Ved hans død i 1770 blev den drevet af sønnen Mathias Nicolaisen, og hans søn Hans Mathiassen overtog den efter ham.

Ved folketællingen i 1803 beboedes gården af Hans Mathiesen på 41 år, hans kone, fem børn, to karle og en pige.

Gården lå nordvest for Overbygaard og øst for gård nr. II, på hjørnet af Enebærparken.

Enebærparken, hvor Skovgaard engang lå.

Gård nr. II (nedlagt)

Gård nr. II, litra X, 2 1/4 otting

Gården var i 1597 en halvgård, indehaveren var Peter Outesen, som på dette tidspunkt må have været en ung mand, idet han var indehaver af gården indtil 1640erne. Omkring den 2. svenskekrig (1657-59) hed gårdens besidder Oute Gregersen. Oute Gregersens kone døde i 1657, og han døde selv under opholdet i Kolding 1659.

Efter 1660 var gården en kort tid fæstet af en Rufert Barnsen, men allerede i 1669 var den igen øde.

Oute Gregersens datter Kirsten havde overlevet krigen. Efter at hun i nogle år havde tjent forskellige steder i omegnen, vendte hun hjem til Vonsild, hvor slægt og venner sørgede for at få hende gift, så hun kunne komme til at bo på sin fødegård. Det var helt utænkeligt, at hun alene skulle kunne drive en gård. En karl ved navn Nis Jørgensen blev tilbudt gården, hvis han ville gifte sig med Kirsten. Og det ville han. De fik tre børn, hvoraf de to døde som spæde. Nis Jørgensen døde 40 år gammel i 1675.

Kirsten giftede sig igen med Jørgen Rasmussen fra Binderup. I ridefogedens indberetning 1684 står, at gården var i en dårlig stand, den havde ikke sædekorn til det kommende forår. Kirsten Outesdatter fik 10 børn med Jørgen Rasmussen, hvoraf 5 døde

som spæde. Af de 13 børn hun fødte var der altså 7, der døde som spæde. Hun blev handicappet, og Jørgen Rasmussen blev i begyndelsen af 1690erne sat fra gården p.g.a. forsømmelighed. Han tjente derefter til livets ophold i Kolding, men han sørgede ikke for sin arme kone, som til sin død 1697 sad på et værelse på sin fædrende gård hos den ny fæster.

Den nye fæster, Niels Henrichsen fra Welling, var gift med Marie Jespersdatter Brun fra gård. nr. IX (Nørreholm). De fik fire børn, men Marie og det sidste barn døde i barselsseng 1702. Hun blev 32 år. Niels Henrichsen giftede sig igen, men havde ikke gården særlig længe.

Gården blev i 1716 drevet af Anthoni Lauritzen, der havde den til engang i 1740erne, hvor sønnen Lauritz Anthonsen overtog den. Han døde i 1748, og hans kone, Maria, giftede sig anden gang med en Hans Sørensen, som døde i 1752. Tredje gang blev hun gift med Jes Petersen, som havde gården i forbindelse med udskiftningen i 1772.

Deres søn Lauritz Jessen overtog den i slutningen af 1780erne. I folketællingen 1803 kaldtes han Lars Jessen. Han var da 50 år, havde kone og fire børn, tre karle og en pige på gården.

Gården lå vest for og tæt på gård nr. I (Skovgaard) ned mod åen.

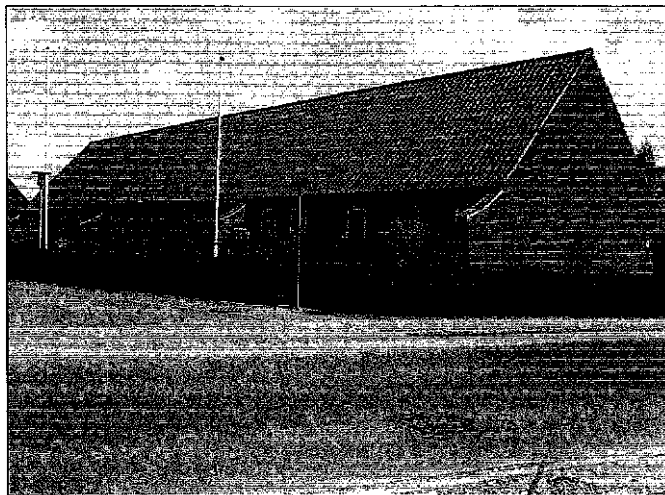
Gård nr. II lå ved Enebærparken vest for Skovgaard ned mod åen.

Ingersholm

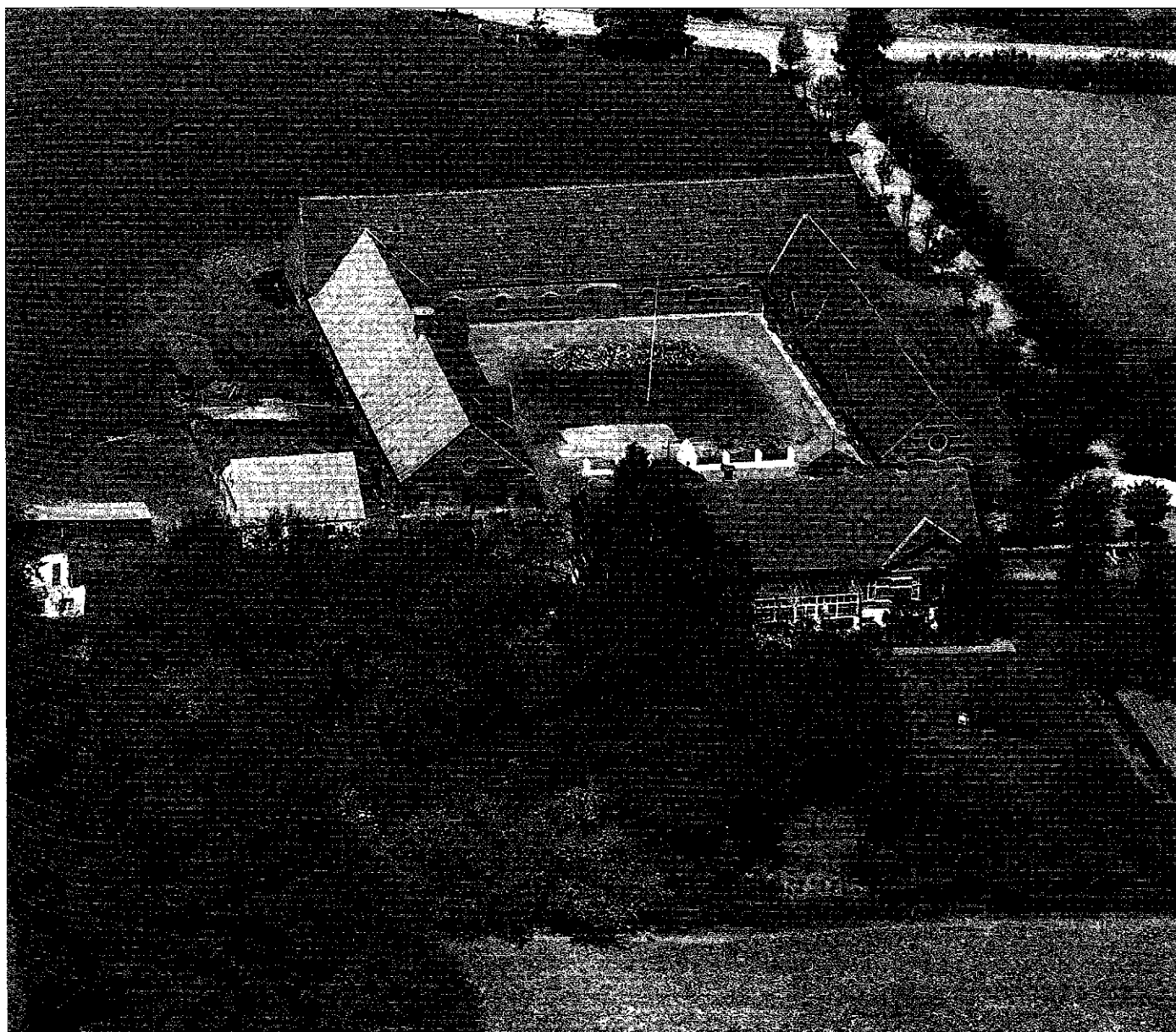
Gård nr. III, litra W, 2 1/4 otting

En halvgård, der i 1597 blev drevet af Matz Michelsen. I 1602 var indehaveren Jes Petersen. Han overlod gården til en svigersøn, Paul Pedersen, omkring 1640. Paul Pedersen døde 1658, inden polakkerne kom til landet, som pastor Rude skriver.

Sønnen Anders var næste generation på gården. I mellemkrigsårene (ca. 1645-1655) gik Anders i skole, først hos den lokale degn Laurs Mathsen, derefter hos degnen Tonius Laursen. Senere sendtes han i et par år sammen med andre drenge fra Vonsild til

Her lå Ingersholm før udflytningen, i dag Hjarupvej 16 A-D.

Ingersholm i slutningen af 1940erne.

undervisning hos Gregers Nielsen i Kolding. Endelig var han i Haderslev et år, hvor »skrive- og regnemester« Frantz Grothausen underviste ham - en fremsynet familie efter den tids målestok.

Anders Paulsen blev i 1655 gift med Maren Hansdatter fra Varmark. Han var da 21 år og Maren kun 14 år. De fik otte døtre og to sønner. Tre af pigerne døde som børn.

Da polakkerne kom til landet i 1659, mistede familien alt og måtte flygte ind til Kolding. Denne tragedie kunne Anders ikke klare, han var på grænsen til at miste sin forstand. Han fulgte uden videre med nogle soldater til København, hvor Hans Hermansen fra Fovslet genkendte ham og fik ham sendt hjem.

Efter krigen måtte de starte helt fra bunden. Anders må have genvundet helbredet. Gården kom på fode, og han fungerede som sognefoged i 17 år fra 1665 og derefter som sandemand i 23 år. I samfulde 32 år var han desuden kirkeværge. 1684 var gården nogenlunde ved magt, Anders regnede da med at kunne klare 3/4 af såsæden til den kommende vår. Han døde i 1705, hvor sønnen Paul Andersen havde overtaget gården.

Paul Andersen havde gården til omkring 1722, hvorefter indehaveren i nogle få år blev Poul Hansen. Omkring 1730 blev gården overtaget af Diens Hierresen, og den betegnedes herefter som en helgård, men ottingstallet var fortsat 2½. Hierresen havde gården til midten af 1760erne, hvorefter en svigersøn, Morten Mortensen overtog den. Han havde den under udskiftningen 1772.

I slutningen af 1780erne overtoges ejendommen igen af en svigersøn, nemlig Jep Chrestensen Hugger. Ved folketællingen 1803 boede Jep Hugger, 64 år, på gården med sin kone, tre børn, to karle og en pige samt et plejebarn.

Gården lå før udflytningen klods op ad gården Nørreholm mod øst. Den blev flyttet til sin nuværende beliggenhed, Hjarupvej 115 i 1881-82, hvor også det flotte stuehus blev bygget.

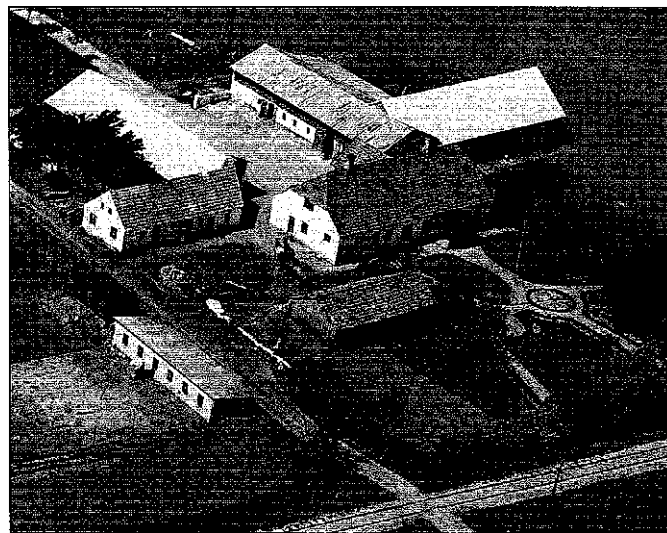
Padholm og Teglgaard

Gård nr. IV, litra Q og litra R, 2 1/4 otting

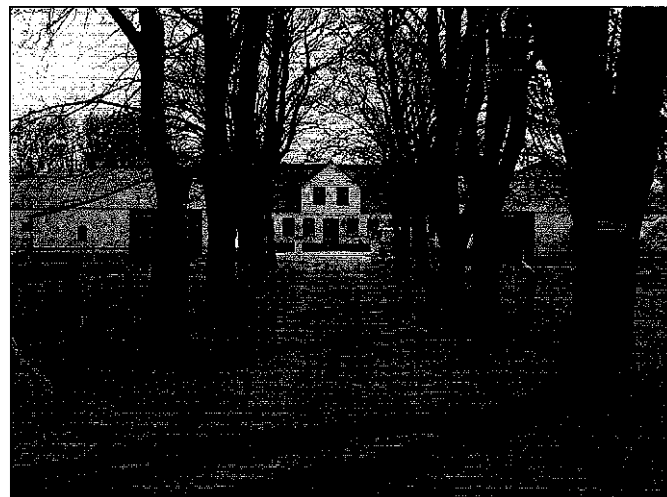
En halvgård, i 1597 fæstet af Peter Knudtsen. 1612 hed fæsteren Nis Jensen, og han havde den i mange år. Før den sidste svenskekrig var indehaveren også en Nis Jensen, formentlig en efterkommer af den første.

Gården fik en ny indehaver i 1662, nemlig Nis Jensens svigersøn Jep Jespersen, som var blevet gift med Karen Nisdatter. Nis Jensen havde ikke overlevet krigen. I 1672 var det i følge jordebogen enken Karen Jeppes, der stod for gården, og det kunne ikke accepteres i det lange løb!

Karen og Jep Jespersen havde »kun« en datter Maren. Der indledtes forhandling med sandemand

Padholm i slutningen af 1940erne.

Indkørslen til Padholm i dag.

Hans Hansen Nebbel i Brusck Herred vedrørende dennes søn Jens Hansen Nebbel, som da var 37 år. Han blev anset for en passende mand til Maren. De blev gift i 1674 og fik fem børn, hvoraf en dreng på fem år døde i 1684. Samme år indberettede ridefogeden til amtet, at gårdmanden sad i armod og ikke havde sædekorn til foråret. Jens Hansen Nebbel døde i 1687.

Maren giftede sig anden gang i 1692 med Jørgen Sørensen Kaa. I 1708 var gårdens indehaver en Jørgen Hansen.

Allerede i 1716 ses igen en ny indehaver, nemlig Hans Jensen, som i 1736 efterfulgtes af Jens Hansen, der formentlig var en søn. Jens Hansen var gift med Marie Nicolaidatter (fra gård nr. I), med hvem han fik en datter. Efter Jens Hansens død i 1752 giftede Marie sig anden gang med Troels Hansen. De fik en

søn, der døde som 26-årig, samt 6 døtre. Troels Hansens ejendom blev i 1769 delt i to dele, hvilket han må have fået myndighedernes tilladelse til. Den ene halvdel samt bygningerne overtoges af Hans Nicolaisen, der formentlig var en slægtning til Marie. Troels og Marie kom på aftægt hos dem. Den anden halvdel af jorden blev overtaget af Matz Nielsen.

I forbindelse med udskiftningen 1772 viser akterne, at Matz Nielsens ejendom lå »i Paiholm uden for byen«, og Hans Nicolaisens del var nu overtaget af Hans Jensen Vyff, der også havde »et hus med teglovn«. De havde på det tidspunkt hver 1 1/8 otting af den oprindelige gård, hvis bygninger på det tidspunkt må være blevet nedrevet og formentlig flyttet. Troels Hansen døde 1772 - midt under udskiftningen, og Marie døde i 1784.

Disse to ejendomme, nu Padholm og Teglgaard har åbenbart ikke før udskiftningen været betragtet som gårde, de figurerer ikke som sådan i jordebøgerne i de her omhandlede 200 år.

I folketællingen 1803 havde Matz Nielsens svigersøn, Thomas Jacobsen, overtaget Padholm (Q). Han var da 38 år og havde sin kone, fire børn og sine forældre på gården.

Teglgård (R) blev i 1803 drevet af enken Anna Cathrine Hanses (Vyff), der havde seks børn mellem 15 og 29 år på gården og teglbrænderiet.

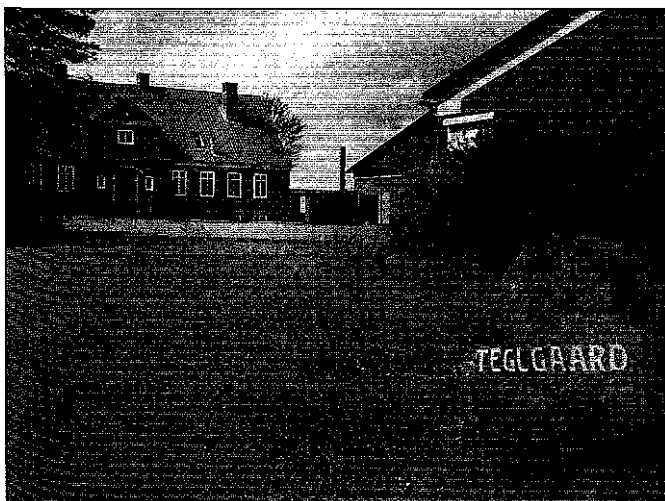
Hvor bygningerne til den oprindelige gård nr. IV lå, kan i sagens natur ikke afgøres, men man må formode, at den har ligget tæt på gård nr. III, idet disse to gårde i umindelige tider udgjorde en helhed i jordebogen - formentlig lå den vest for åen over for Vonsildhave.

Padholm har siden udskiftningen ligget på sin nuværende adresse, Vonsildvej 91.

Teglgaard, Delken 24, har som teglbrænderi ligget på sin nuværende plads meget langt tilbage i tiden - her var en stor sandgrav. Som gård figurerer den som omtalt først i 1773. Gårdens stuehus blev bygget omkring 1773-1778 i følge J. C. B. la Cour: Danske Gaarde.

Teglgaard i slutningen af 1940'erne.

Indkørslen til Teglgaard i dag.

Overbygaard (nedlagt)

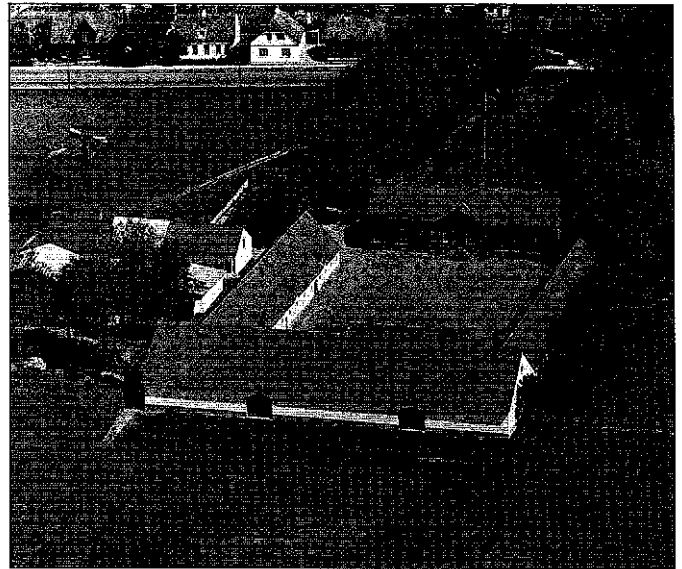
Gård nr. V, litra A, 4 otting

En helgård der i 1597 blev drevet af Laue Joensen. 1612 var Iver Joensen indehaver af gården, og det var han til ca. 1640.

I 1651 betalte en Iver Jensen kvægtiende af gården. I 1660 var gården øde, men Iver Jensen havde overlevet svenskekrigen. Han og konen Beege Jacobsdatter vendte tilbage og genopbyggede ejendommen. I 1673 døde dette ægtepar med fem dages mellemrum. Deres efterladte datter Eisabe på 31 år giftede sig med en Erik Laursen, som herefter var gårdens indehaver og havde den i 10 år. De fik fem børn, hvoraf de to døde som helt små. Ægteparret døde med mindre end et års mellemrum i 1682/83.

I ridefogedens indberetning fra december 1684 står, at der sad nogle små fader- og moderløse børn ved stedet, samt at måske den halve vårsæd var i behold.

Omkring 1690 blev deres datter Rebecca, der da var blevet en 16-17 år, gift med Claus Andersen - hvordan børnene og gården var blevet passet siden Erik Laursens død, kan ikke ses. Claus Andersen kan have været tjenestekarl på stedet og afventet, at Rebecca blev giftfærdig.

Overbygaard i slutningen af 1940'erne.

Claus og Rebecca kunne ikke klare opgaven og blev efter et par år sat fra gården. Claus blev derefter soldat med ophold i fæstningen Frederiksodde (Fredericia), og Rebecca sad i et af gårdens landboels-huse til sin død.

I en kort periode var gården herefter besat med en Jochim Snoor.

Fra 1698 blev det nye par på ejendommen Hans Gottfredsen Gymoos og Anne Fallesdatter, begge

Daglejerboliger i Vonsild.

Indkørslen til Overbygaard i dag, hvor kun stuehuset står tilbage.

fra Åstrup. De havde gården i mange år, men den gik tilsyneladende ikke videre i denne slægt. Hans Gymoos døde i 1733.

Sognefoged Christian Pedersen var indehaver i 1737. Han døde i 1749, hvorefter gården blev overtaget af hans halvbror Peter Rasmussen, som var både sognefoged og kirkeværge i Vonsild i mange år. Han blev pålagt adskillige opgaver i forbindelse med udskiftningen i 1772. Peter Rasmussen var gift med Bodil Diensdatter fra gård nr. III (Ingersholm).

Gården blev overtaget af hans ældste søn, Christian Petersen, som formentlig ikke har haft den ret længe. Han døde før faderen i 1792, kun 41 år gammel.

I kirkebogen betegnes han som sognefoged og ungkarl. Peter Rasmussen døde i 1796, 73 år gammel.

En yngre søn, Diens Petersen, overtog herefter gården. Han var som sin far og sin bror også sognefoged. Ved folketællingen i 1803 var Diens Petersen 41 år og boede med sin kone, fire børn, tre karle og to piger på ejendommen.

Gården blev aldrig flyttet uden for byen, men beholdt sin århundredgamle placering. I nyere tid er kun stuehuset bevaret på adressen Hjarupvej 4. Huset anvendes i dag bl.a. af KFUM/KFUK spejderne og husede i en periode Vonsild-historikeren Paul Frederikssens lokalhistoriske arkiv.

Langkjærgaard

Gård nr. VI, litra H, 3½ otting

En halvgård. I 1597 nævnes to indehavere, Gregers og Jes Iversen, senere indehaves gården alene af Jes Iversen. Fra 1618 til 1640erne boede Peder Tuersen på ejendommen. Før krigen i 1657 tilhørte den igen en Jes Iversen, men han overlevede ikke krigen.

Maths Jebsen, som i jordebogen 1664 står som indehaver, blev gift med salig Jes Iversens enke Kirsten Christensdatter i 1661. De fik en søn i 1662, dødfødte tvillinger i 1663 og igen i 1664 et par dødfødte tvillinger, som kostede moderen livet. Maths giftede sig igen, men hans anden kone døde formentlig også i barselsseng i 1674. Hun blev kun 34 år.

Plejecentret Vonsildhave ligger på det sted, hvor Langkjærgaard oprindeligt lå.

Langkjærgaard, hvor den ligger i dag, Svanemosevej 95

Efter Maths Jepsen overtoges gården af hans stedsvigersøn, Peder Jepsen fra Tved, som var gift med Maren Jesdatter af Maths Jepsens første kones første ægteskab. De fik fire børn, hvoraf kun én var levedygtig. Også på denne gård var der i følge ridefogedens indberetning fra 1684 besværligheder med vårsæden til foråret 1685. Peder Jepsen havde kun halvdelen af såsæden i behold. Han døde kun 47 år gammel. Johannes Rude karakteriserer ham bl.a. med følgende ord: »hans oprigtighed var stor i en uforfalsket enfoldighed«. Maren blev gift anden gang med Ebbe Mogensen, og de havde formentlig gården, indtil den ældste søn blev myndig.

Maren og Peder Jepsens søn, Jeb Pedersen, blev gift med Kirsten Persdatter fra Stepping, og de overtog gården omkring 1697. De fik tre sønner Hans, Jørgen og Peter, måske flere, men det kan ikke afgøres, da kirkebogen fra 1708-23 er gået tabt. De tre nævnte blev alle gårdmænd i Vonsild. Jeb Pedersen døde 1738.

Sønnen Jørgen Jepsen overtog den fædrede halv gård i begyndelsen af 1730'erne. Han døde i sin bedste alder i 1745, og gården blev i nogle år drevet af Anders Pederen, men blev senere overtaget af Jørgen Jepsens brorsøn, Christian Hansen, sognefoged Hans Jepsens søn, som mistede begge sine forældre i 1742, kun 11 år gammel. Christian Hansen havde gården under udskiftningen 1772. Han efterfulgtes af sønnen Hans Christiansen, som døde barnløs i 1801. Ved folketællingen 1803 sad enken Anne Marie Hansdatter på gården. Hun var da 50 år og enke for fjerde gang! Hun havde tre tjenestekarle og to tjenestepiger på ejendommen.

Gården lå dengang, hvor Vonsildhave nu ligger (Hjarupvej 10). Den blev omkring 1845 udflyttet og kom til at ligge på den gamle mark Langkjær og fik navn efter den. Adressen i dag er Svanemosevej 95.

Paulinesminde

Gård nr. VII, litra G, 37: otting

Paulinesminde som gården så ud før udflytningen i slutningen af 1800-tallet.

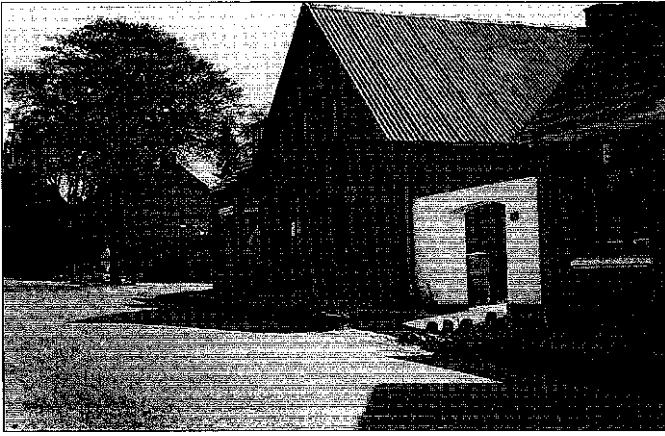
En halvgård, i 1597 besat med Nis Petersen. Fra 1607 til omkring 1640 blev gården drevet af Hans Tuersen, som efter al sandsynlighed var i familie med Peder Tuersen på den anden halvgård (nr. VI). Slægten havde formentlig gården frem til den 2. svenskekrig (1657-59), hvor de måtte flygte for såvel fjender som venner.

1660 var gården øde. 1672 var den besat med Anton Jensen, som kun havde den en halv snes år. Gården overtoges i begyndelsen af 1680'erne af Peder Mathsen Hack. Peder Hack var enkemand og havde haft Hejlsgaard, som han opgav. Han giftede sig anden gang i 1682 med den 18-årige Maren Jesdatter fra Åstorp, og de fik gården i Vonsild. Peder Hack var søn af sandemand Maths Hack i Hjerndrup, og hans søster Maren var gift med Jesper Clausen på gård nr. IX (Nørreholm) i Vonsild. De fik 7 børn. 2 små børn på henholdsvis 3 år og 7 måneder døde med 10 dages mellemrum af børnekopper. Maren døde kun 34 år gammel af en brystsygdom.

Peder Hack giftede sig for tredje gang med Margrete Hansdatter fra Skartved, og med hende fik han tre børn, hvor det ene barn døde som spæd. En søn på 15 år døde 1705, og Peder Hack døde 1707, 53 år gammel - efter et liv med mange personlige sorger. Ved faderens død var den ældste søn Maths Pedersen Hack 22 år og kunne drive gården videre.

Omkring 1730 overtoges ejendommen af Maths Hacks datter og svigersøn, Cathrine Mathsdatter og

PAULINESMINDE

Elektricitetsværket blev bygget på det sted, hvor Paulinesminde oprindeligt lå, Hjarupvej 11.

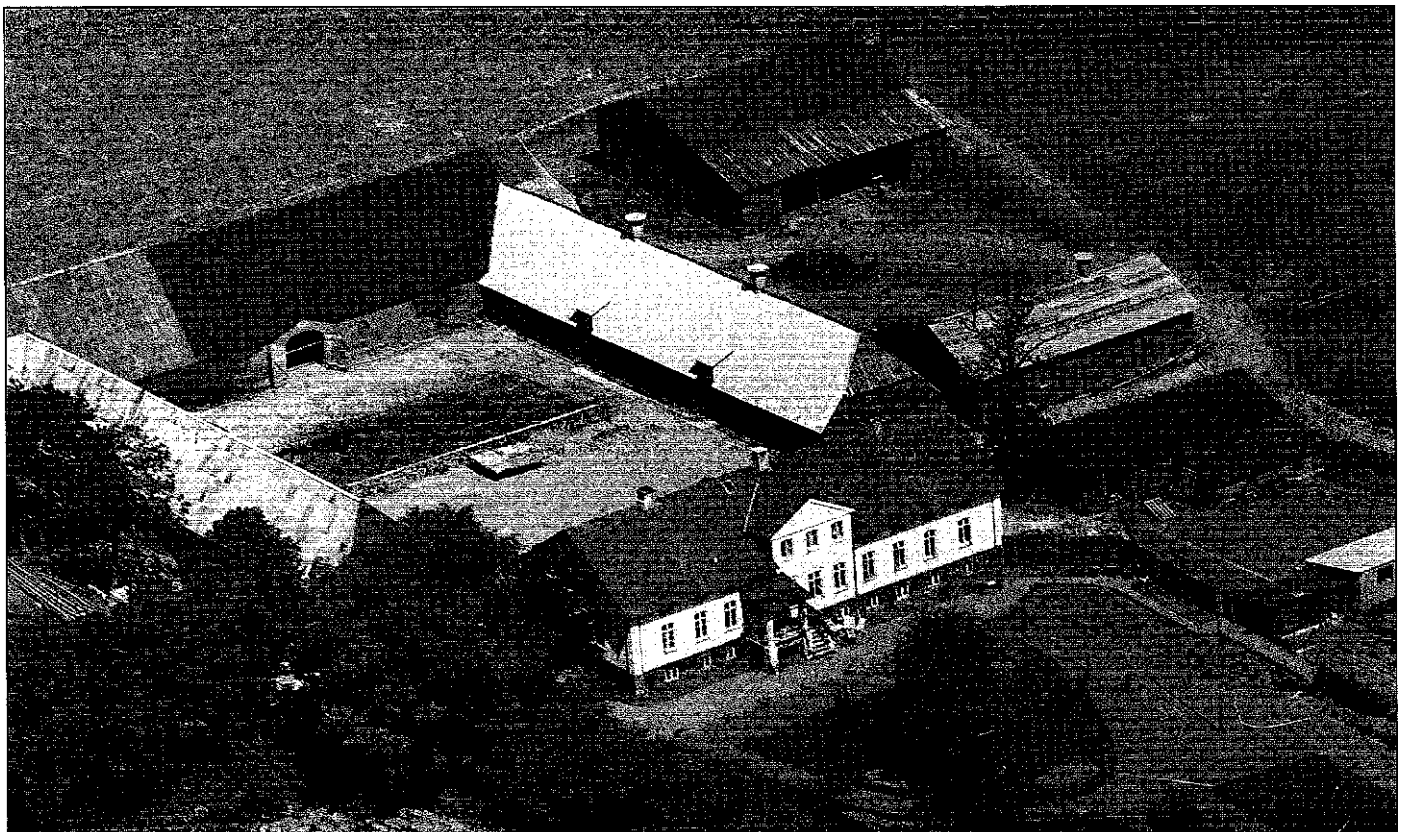

Paulinesminde i dag, Vyffsvej 24.

Niels Hansen Tinglef. Niels Tinglef døde i 1755, og efterlod sig en forgældet gård, som enken måtte afhænde. Den blev dog i familien, idet en bror til Niels, Jens Hansen Tinglef, som i midten af 1740erne havde overtaget teglmester Christian Petersens hus og teglovn, overtog den. Senere kaldte han sig af ukendte årsager Jens Hansen Wiuff (senere Vyff) - men han var en af Tinglef-brødrene. Han havde gården under udskiftningen i 1772, men kort derefter blev den overtaget af sønnen Christian Jensen Wyff.

Ved folketællingen 1803 var Christian Wyff 45 år, og på gården boede hans kone, et barn ved navn Jens, Christian Wyffs mor og en enke på aftægt samt tre karle og to piger.

Gården lå før udskiftningen på Hjarupvej 11. Der er bevaret et fotografi af det smukke gamle stuehus. I slutningen af 1800-tallet flyttedes gården uden for byen, og der opførtes et meget herskabeligt stuehus. Adressen på den udflyttede gård er Vyffsvej 24.

Paulinesminde efter udflytningen. Foto fra slutningen af 1940erne.

Gård nr. VIII (nedlagt)

Gård nr. VIII, litra T, 2½ otting:

En halvgård, i 1597 besat med Severin Paulsen. 1618 blev den drevet af sønnen Nis Severinsen. Fra 1630 hed fæsteren Niels Sørensen. Familien forsvandt i forbindelse med den 2. svenskekrig 1657-1659.

1660 var gården øde, indtil den i 1665 blev overtaget af Nis Hansen fra Tinglev. Nis Hansen var søn af degnen Hans Hansen i Tinglev og havde efter datidens forhold fået en god skoleuddannelse. Nis Hansen var huslærer i sine helt unge år og blev senere kammertjener for en militærperson, Monsieur Peter Rantzow, hvilket førte ham på rejse til Frankrig, Holland, Belgien og Tyskland. I 1649 blev han såret i en krigshandling mellem franskmænd og spaniolere, skudt gennem begge lænder. Efter et længere sygdomsforløb vendte han tilbage til Tinglev i 1650 - 20 år gammel. Han fortalte selv sin spændende livshistorie til pastor Rude i 1693 - og den var ikke kedelig. Man kan undre sig over, hvad han havde nået i sit 20-årige liv og hvad han turde og kunne i så ung en alder og med den tids samfærdselsmidler.

1657 blev han gift med en enke i Tinglev, Birgitte Nissdatter. Familien flyttede med fire små børn til Vonsild i 1665. Gården, de overtog, var øde »med 6 fag ruinerede bygninger«. 1670 meldte Nis Hansen sig til rytterregimentet - formentlig af økonomiske årsager, idet man så fik skattefrihed. Han måtte under Den Skånske Krig tage med til Wismar i 1675. P.g.a. sygdom blev han dog hjemsendt, men klarede at få betalt både skat og de 40 rdl. rekrutpenge, han havde modtaget. Nis Hansen Tinglef, som han nu kaldte sig, var en af de få bønder, der efter ridefogedens indberetning i december 1684 havde hele vårsæden i behold.

Sønnen Hans Nissen Tinglef overtog gården omkring år 1700. Han blev i 1698 gift med naboens datter, Christin Jespersdatter Brun, som døde uforløst i forbindelse med sin første fødsel, kun 20 år gammel. »Deres ægteskab var yndig i alles øjen og dem selv indbyrdes fornøjelig« skrev præsten i kirkebogen.

Året efter blev Hans Tinglef gift med Maren Nielsdatter fra Dons med hvem han fik seks sønner og en datter. Hans Nissen Tinglef døde 1736. Mærkeligt nok overtog ingen af sønnerne den fædrede gård.

Christian giftede sig ind på nabogården Nørreholm, men det varede kun et par år. Ved sin død kaldtes han boelsmand (husmand). Broderen Hans blev ligeledes boelsmand. Jens overtog teglmester Chr. Petersens teglovn i midten af 1740erne og kaldte sig senere Jens Vyff (ell. Wiuff). Han overtog broderen Niels Hansens gård (Paulinesminde) efter dennes død i 1755. Nicolai blev indehaver af Skovgaard (gård nr. I), og Jacob giftede sig ind på gård nr. X.

Hans Tinglefs gård blev overtaget af Peter Jebsen, en af sønnerne fra Langkjærsgaard (nr. VI) i 1737. Peter Jebsen var bror til sognefoged Hans Jebsen på nabogården Nørreholm (gård nr. IX), men få år efter viser jordebogen (1743) en major Brockdorf på gården, og i midten af 1740erne var indehaveren sognefogeden, Henrich Morwille.

Efter Morwilles død i midten af 1750erne giftede enken sig anden gang med Jens Gottfred Krag, som også var sognefoged. I 1764 solgte Krag ejendommen med tilhørende ret og rettighed til skov, mark, ager og eng til Mons. Andreas Fabricius fra Riisgaard. Købesummen var 3420 rd. med 400 rd. i udbetaling.

1764 tilhørte gården Andreas Fabricius. Omkring udskiftningen var dennes søn Christian Albrecht Fabricius indehaver af ejendommen. Ved folketællingen 1803 var han 72 år, og på gården boede hans kone, en karl og to tjenestepiger. Fabricius døde barnløs, og gården blev overtaget af naboen Simon Jepsen på Nørreholm.

Gården lå tæt på Nørreholm mod vest, i dag Hjarupvej 18a og 18b.

Gård nr. VIII lå umiddelbart vest for Nørreholm, i dag Hjarupvej 18A-B.

Gård nr. X (nedlagt)

Gård nr. X, litra K, 3 otting.

En helgård, i 1597 drevet af Severin Jensen, 1620 var indehaveren Jens Sørensen (Severinsen) formentlig en søn af den første. Måske var der også slægtskab med familierne på gårdene VIII og IX. Jens Sørensen havde gården i en lang årrække. Det har ikke været muligt at stadfæste, om han havde den helt til den 2. svenskekrig (1657-59)

Fra 1660 var gården øde i flere år. 1670 fæstedes den af Mathis Jørgensen og Bodil Jebsdatter. Bodil var gårdmandsdatter fra Hejls (f. 1614), hun var først gift med en Anders Thomsen og fik en dreng med ham, men både mand og barn døde under 1. svenskekrig (1644-45). Hun blev herefter gift med Matthis Jørgensen fra Hjerndrup i 1647, de fik fire børn, men to døde. I 15 år boede de i Kolding, hvor de må have tjent forskellige steder. 1662 kom de til Vonsild, hvor de i en halv snes år tjente på forskellige gårde, mens de boede på denne ødegård, »den såkaldte Brunsgaard«. Omkring 1670 betalte rådmanden i Kolding Zone Pedersen indfæstningen for dem. De havde kun gården indtil 1677, da Matthis Jørgensen døde.

En svigersøn, Jes Rasmussen fra Varnæs overtog fæstet - og gælden til Zone Pedersen. Jes Rasmussen

havde før den tid tjent forskellige steder i Sønderjylland. I sit sidste tjenestested, Thorninggård ved Haderslev, måtte han ride for den velbårne junker Caspar van Buchwald og deltog som følge heraf i Den Skånske Krig ved belejringen af Wismar. Jes Rasmussen beskrives som en tiltalende mand, der altid ville byens bedste, »en gild mand i granden«. I ridefogedens indberetning til amtmanden i december 1684 oplyses, at gården med stor møjje ville kunne klare den halve vårsæd.

Efter 15 års svagelighed døde han i 1706 kun 58 år gammel efter et liv fyldt med krig, slid og slæb, fattigdom og sygdom. Jes Rasmussen og Maren Matthisdatter fik seks børn.

Den ældste datter Christin og hendes mand, Hans Christensen Timsen overtog gården efter faderens død. De havde den i mange år, det var både hårde og fattige år - tiderne bedredes ikke før i slutningen af 1700-årene.

Ca. 1733 blev gården igen overtaget af en svigersøn Jacob Hansen Tinglef, som var gift med Timsens datter Maren. Jacob Tinglef døde 1748.

Efterfølgeren på gården blev Andreas eller Anders Petersen, som ret hurtigt blev afløst af en svigersøn Christian Tullesen, som var gift med Kirsten Andersdatter. Christian Tullesen døde i 1768, kun 37 år gammel. Kirsten blev gift 2. gang med Lauritz Nissen i 1769. De havde gården under udskiftningen og indtil 1791, hvor han døde 46 år gammel.

Stedsønnen Andreas Christensen overtog ejendommen efter Lauritz Nissen. Han må have fået tilladelse til udparcelering af sine jorde, idet »Setzungsakterne« fra 1799 viser, at der da var udstykket 7 ejendomme fra denne gård.

Ved folketællingen 1803 tilhørte hovedparcellen Andreas Christensen, der da var 39 år og havde sin kone, to børn samt en karl og en pige på gården.

Gården var beliggende omkring Mellemladen 1.

Gård nr. X var oprindelig beliggende på den adresse, der i dag er Mellemladen 1.

Gård nr. XI (nedlagt)

Gård nr. XI, litra B,C,D, 2 otting

En helgård, der i 1597 var besat med Jep Jespersen. Fra 1618 til omkring 1640 var gårdmanden Jens Jespersen. Han efterfulgtes af sønnen Jeb Jensen Jespersen, der besad gården til sin død i 1665. Det var den eneste gård i Vonsild, der ikke blev totalt ruineret under krigen. Jeb Jespersen var byens sognefoged og kirkeværge i disse vanskelige år og lige til sin død.

En svigersøn, Laurits Pedersen, der var gift med datteren Bodil, overtog gården. De fik syv børn, hvoraf de fem døde som små. Gården var forarmet. Laurits Pedersen forsøgte at få økonomisk hjælp til gården, bl.a. meldte han sig som rytter i 1670, men han ragede uklar med myndighederne på amtstuen i Haderslev, og man ville ikke bruge ham. I december 1684 hed det i ridefogedens indberetning til amtet, at han har sået 6 skæpper rugsæd, er forarmet og ikke har såsæd til det kommende forår.

Senere gik det helt galt for Bodil og Laurits Pedersen. Laurits slog sig på brændevinen, og Bodil måtte drikke med ham. Præsten forsøgte i årevis at få ham på ret køl, men Laurits var færdig med sin Gud. Bodil døde kun 45 år gammel i 1691. På hendes dødsleje bad Laurits hende grædende om tilgivelse. Den arme mand døde i 1707, og dødsindførelsen i kirkebogen lyder lakonisk: »afsindig lige til døden«.

Sønnen Jep Lauritsen, der i en meget ung alder måtte tage ansvaret for gården, blev gift med Magdalene Mathsdatter fra Seest i 1696, hvor de overtog gården.

Deres søn Matz Jepsen fæstede gården 1735 og havde den, indtil hans søn Jens Matzen overtog ejendommen i 1760. Jens Matzen angives i skyld- og panteprotokollen som kromand med et hus på præstens grund samt indehaver af 1/4 kongelig fæstegård (C).

Få år efter, i 1764, var gården besat med Jens Matzens stedsøn, Jep Outesen, som også angives som kromand og gårdmand. Omkring udskiftningen blev ejendommens jorder åbenbart delt mellem to indehavere, dels den tidligere indehaver, Jep Outesen og dels Michel Jessen med 1 otting til hver.

Stederne (Gård nr. XI, B og D) må have ligget omtrent, hvor Hjarupvej 3 og 5 ligger i dag.

Ved vurderingen i 1799 var litra C (se kortet s. 28) overtaget af Jep Outesens svigersøn Maths Mathiasen. Både Jep Outesen og Matz Mathiasen døde i 1801. Ved folketællingen 1803 sad enken Mette Catrine som enke, hun havde en datter og en søster boende på gården.

I folketællingen nævnes ingen kro, men ud fra ovennævnte kunne man få den tanke, at der for et par hundrede år siden lå en kro på samme side som kirken og nord for denne, omtrent på det nordlige hjørne af Vonsildvej og Vonsild Stationsvej.

Michel Jessens otting var i 1799 blevet til 2 ejendomme (Litra B og D). På litra B er nævnt to indehavere: Christopher Jepsen og Laurits Petersen. Ved folketællingen 1803 var kun Christopher Jepsen på ejendommen, han kaldtes kätthner (d.v.s. kådner, husmand), var 66 år og havde sin kone, en søn og en tjenestepige på ejendommen.

Litra D var 1799 fæstet af Laurits Paulsen. Ved folketællingen 1803 kaldtes han gårdmand, var 46 år og havde sin kone, et barn, sin svigerfar og en pige på 15 år på gården. De to sidstnævnte ejendomme må have ligget omtrent, hvor Hjarupvej 3 og 5 nu er.

Hjørnet af Vonsildvej og Vonsild Stationsvej (gård XI C).

Lysholm (nedlagt)

Gård nr. XII, litra F, 1½ otting

En helgård, i 1597 drevet af Claus Andersen, som var gift med Ellen Mathsdatter, en datter af præsten i Vonsild, Maths Jensen. Efter Kejserkrigen (1627-29) havde sønnen Anders Clausen gården i mange år.

Før 1660 var gården øde, men den blev i slægten, Den blev overtaget af Peder Paulsen fra Frørup, som blev gift med Maren, en datter af degnen Laurs Mathsen. Degnen var bror til Ellen Mathsdatter. Peder Paulsen og Maren var født i henholdsvis 1612 og 1614 - de kom således til at opleve tre ødelæggende krige i deres liv. De fik to døtre, Mette og Maren. Maren døde i barselseng 34 år gammel.

Peder Paulsen tilmeldte sig rytterregimentet i 1670, men lod sin svigersøn, Mettes mand, Albert Pedersen, ride for gården. Albert blev dræbt af en rytterkammerat, formentlig ved et vådeskud.

Lysholm fotograferet fra luften i slutningen af 1940erne.

Det gamle stuehus på Lysholm kort efter århundredskiftet. Gården brændte 1932.

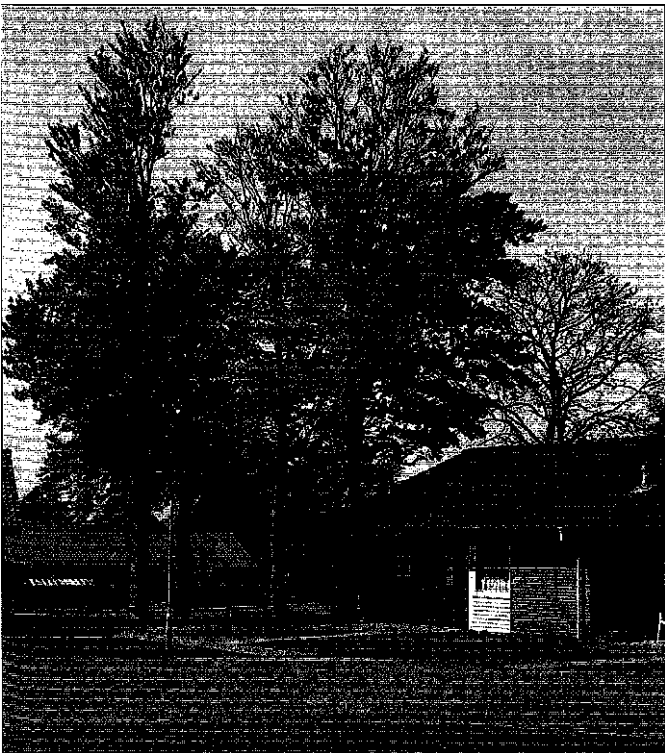
Mette Pedersdatter giftede sig igen i 1682 med Hans Nielsen, og parret overtog gården ved Peder Paulsens død kort efter. I ridefogedens indberetning fra december 1684 oplyses det, at gården ikke havde såsæd til det kommende forår, at den var meget forarmet, og at fæsteren måtte sættes fra gården. Men nogen må have hjulpet dem. Det fremgår af de senere jordebøger, at Hans Nielsen var på gården et stykke ind i 1700-tallet.

1725 hed fæsteren Nis Andersen, 1753 var gården overgået til næste generation, Anders Nissen.

Omkring udskiftningen 1772 må der igen være sket et generationsskifte, indehaveren hed nu som sin bedstefar Nis Andersen.

Ved folketællingen 1803 var 4. generation på gården, Anders Nissen, 33 år. Han havde sin mor, en bror, en søster og 2 tjenestepiger på 15 og 13 år på gården.

Gården hed engang Springbjerggård efter en af gårdens gamle marker nordvest for byen. Senere fik den navnet Lysholm. Gården blev aldrig flyttet ud af byen. Stedet, hvor den i sin tid lå, hedder fortsat Lysholm. I dag er her bygget beskyttede boliger.

De beskyttede boliger på adressen Lysholm i Vonsild efter at gården er nedlagt og jorden udstykket.

Nørgaard (nedlagt)

Gård nr. XIII, litra I,1½ otting

Nørgaard lå oprindelig på hjørnet af Hoppesvej og Hjarupvej.

En helgård, i 1597 besat med Laue Pedersen, sønnen Peder Lauesen overtog den i 1630.

I 1640erne blev gården drevet af skrædderen Christen Nielsens søn Nis Christensen, som havde den under begge svenskekrigene. Efter den sidste svenskekrig var gården i en kummerlig forfatning. Selvom han og konen Maren Mathsdatter var over 50 år, måtte de starte forfra, og de påtog sig ovenikøbet i nogle år også at drive afdøde Jep Jespersens gård (gård nr. IV), indtil dennes arving var gammel nok til at overtage gården.

Maren og Nis Christensen fik fire børn, de to sønner døde, men pigerne fortsatte slægten. Slægt og venner fik i 1663 datteren Johanne gift med en »velforstandig« karl, Jens Sørensen. Han stammede fra Vonsild, faderen var Søren Jensen, en tidligere kendt mand i Vonsild (iflg. Rude). Jens havde før krigen været tjenestekarl hos svigerfaderen Nis Christensen. Under krigen i 1658 tog han sammen med den senere degn, Maths Jensen, vestpå, og de tjente bl.a. i Hygom Præstegård. Det var før polakkerne kom, ellers var de næppe sluppet levende hjem. Hygom blev det allerhårdest ramte sogn - befolkningen blev næsten udryddet i 1659. Midt i dette kaos fortsatte Jens Sørensen til Ribe, hvor han tjente en studehandler en tid og senere borgmesteren Anders Svane. 1663 blev han kaldt hjem til Vonsild for at hjælpe med genopbygningen af Nis Christensens gård - og overtog altså både datteren og gården. Johanne er næppe blevet spurgt om sit syn

Nørgaard blev udflyttet allerede i begyndelsen af 1800-tallet. Her på et foto fra slutningen af 1940erne.

på sagen, men de klarede sig godt. De drev gården frem til en af de bedste i sognet og kunne som en af få gårde klare at så hele vårsæden i 1685.

De fik fem børn. Johanne døde 1689. En datter døde uforløst i 1691, 22 år gammel, og en søn døde i 1699, kun 18 år gammel. Jens Sørensen døde 1704.

Sønnen Maths Jensen overtog gården i 1690 og blev gift med Maren Pedersdatter fra Dalby i 1692. I 1716 overtog en svigeisøn, Niels Petersen gården. I 1730-erne fæstede igen en svigersøn, Jens Andersen »Niels Petersens øde gård i Vonsild«, som der står i amtsregnskabet.

Jens Andersen døde 1741, hans enke giftede sig med Christen Pedersen, der betalte indfæstning for gården i 1743. Gården betegnedes da som forfalden. Christen Pedersen døde efter få år, og enken Maren blev for tredje gang med kongelig tilladelse gift med en svoger af anden grad, Hans Lassen. De havde den i forbindelse med udskiftningen 1772. Hans Lassen døde i 1783.

Sønnen Christen Hansen overtog gården i midten af 1780erne og havde den omkring århundredskiftet. Ved folketællingen 1803 var han 52 år og havde sin kone, fire børn, sin mor, et plejebarn samt en karl og en pige på ejendommen.

Gården lå før udflytningen på det østre hjørne af Hoppesvej og Hjarupvej. Den blev senere flyttet ud på området, hvor nu KIF-centret er beliggende.

KIF-Centret ligger i dag på det sted, hvor Nørgaard lå efter udflytningen.

Hoppeshave

Gård nr. XIV, litra E, 1 otting

En helgård. I 1597 var indehaveren Hans Matzen, omkring 1620 overtoges den af Jep Matzen - formentlig samme slægt. Jep (eller Jens) Matzen og hustruen Maren havde gården i mange år. Disse to gamle mennesker overlevede ikke den 2. svenskekrig, de døde begge i 1659.

Gården var forladt i 1660. Sønnen Matz Jensen (f. 1633) havde overlevet krigen. Han havde tjent forældrene, indtil krigen kom.

Under krigen rejste han væk fra Vonsild sammen med Jens Sørensen (gård nr. XIII). Forældrene og hans søskende flygtede til Kolding. Matz Jensen og Jens Sørensen tjente først i Hygum præstegård. Matz fortsatte senere til Husum og kom derefter til Pellworm, hvor han tjente »fornemme« folk i 4 1/2 år, som præstens skriver og fik dermed udvidet sine tyskkundskaber. Han havde som barn gået i skole både i Vonsild hos den daværende degn og senere i Kolding, så han i følge pastor Rude kunne skrive »en ren og læselig hånd og kunne regne, hvis det var nødvendigt«.

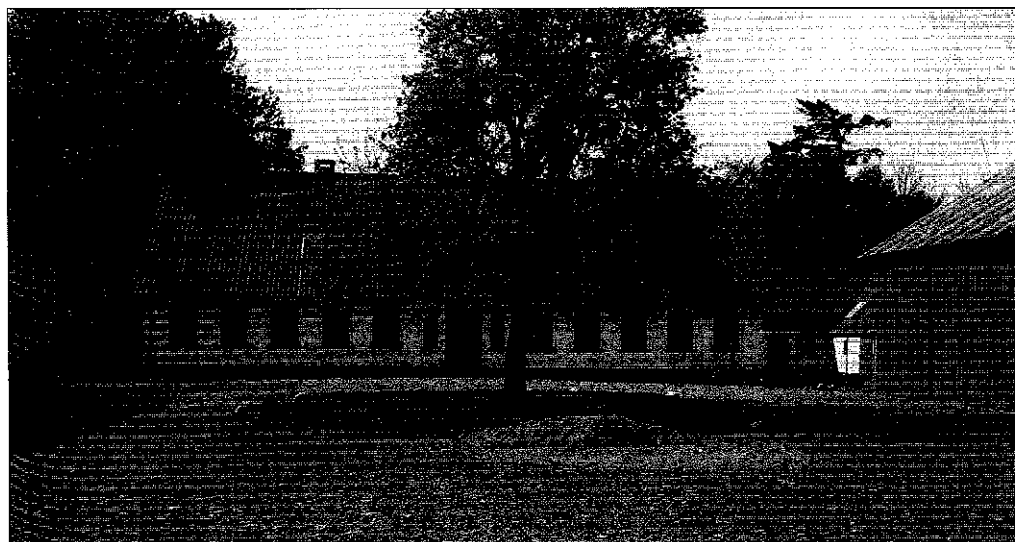
I 1664 vendte han hjem til en ruineret fødegård og blev degn i Vonsild. Han blev gift med præstens søster Ingeborg Rude - åbenbart et hastebryllup, idet præsten bemærkede, at det første tvillingepar var »utidig fødte«. De fik 13 børn, men kun fem af dem overlevede barneårene.

Hjarupvej 9, hvor gården Hoppeshave lå før udflytningen.

I nekrologen over sin svoger påpeger præsten, at degnen havde Adams fejl og skrøbelighed - hvad han så mener med det! Han led af forskellige sygdomme, men døde ved et ulykkestilfælde i 1685, 52 år gammel. Under en køretur med hest og vogn, hvor han havde et dejtrug på vognen, blev hestene forskrækkede over en pige, der gik i vejkanten og svingede med en si. Hestene løb løbsk og degnen faldt af vognene, og dejtruget faldt så uheldigt ned over ham, at han blev dræbt. Det sidste barn fødtes efter Matz Jensens død.

Familien måtte åbenbart forlade gården. Peder Eriksen fra Taps ses i amtsregnskaberne på ejendommen allerede samme år, som degnen døde. I ridefogedens indberetning angives, at gården havde hele såsæden i behold til våren 1685. Peder Eriksen døde barnløs i 1691.

Hoppeshave efter udflytningen, hvor den ligger i dag, Tværford 15.

Gården overtoges herefter af Lave Andersen, der var gift med Kirsten Mathsdatter fra Anslet, og de havde den til slutningen af 1720'erne. De fik fem børn, hvor kun et barn overlevede. Kirsten blev kun 29 år. Lave Andersen giftede sig anden gang med Inger Andersdatter i år 1700, de fik to børn, som begge døde.

I begyndelsen af 1730'erne var indehaveren Jens Hansen, men allerede i 1736 var den overtaget af Mogens Christensen. Omkring udskiftningen i 1772 blev den drevet af dennes søn, Christian Mogensen, og ved århundredskiftet var tredje generation, Mogens Christensen Dahl indehaver. Folketællingen 1803 oplyser, at han var 27 år og havde sin kone, en datter, sin far, en tjenestekarl og en tjenestepige på gården.

Gården lå oprindeligt Hjarupvej 9, men blev senere udflyttet til sin nuværende adresse: Tværford 15.

Gård nr. XV (nedlagt)

Gård nr. XV, ½ otting - senere tillagt gård nr. XIX (Sønderholm)

En kvartgård i 1597. Indehaveren, Hans Jensen, stod for gården til ca. 1625, hvor den nye mand hed Poul Eschelsen. Han havde den indtil den 1. svenskekrig i midten af 1640'erne.

Før den 2. svenskekrig må en familie med navnet Brude have haft gården, den figurerer i flere sammenhænge som »Brudes halve otting«.

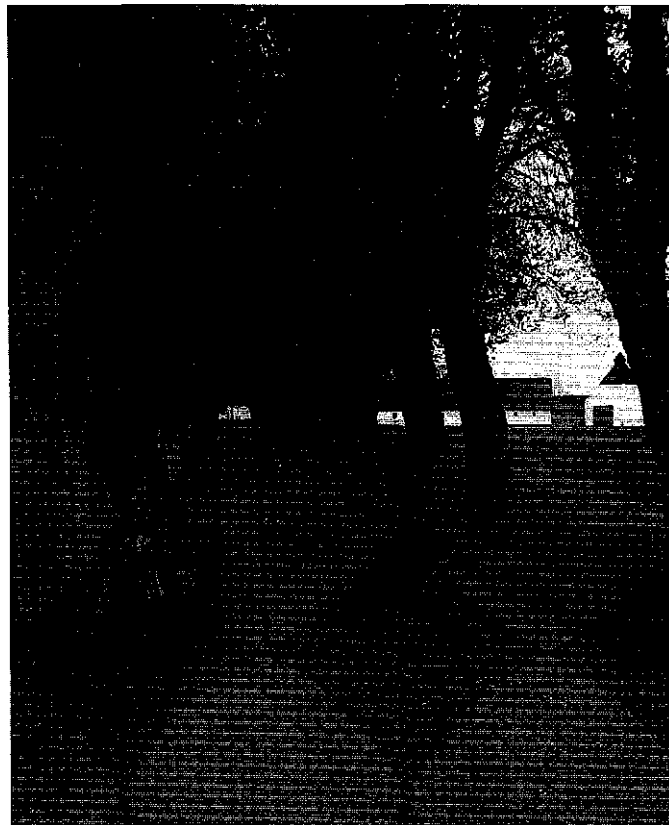
Gården blev igen besat i 1672, hvor den nye indehaver hed Iver Jensen. Han efterfulgtes af H. Lago Iversen, formentlig en søn. 1708 var fæsteren Jochim Snor Dahl, 1716 en Anders Mortensen, og endelig 1733 Hans Jensen.

Stedet havde i perioden efter 1659 formentlig ingen bygninger og kom tilsyneladende aldrig rigtig i gang efter svenskekrigene.

I slutningen af 1730 blev Brudes halve otting overtaget af Jep Lauritsen på gård nr. XIX og lagt sammen med denne ejendom. Hvor denne lille gård har ligget, kan ikke afgøres.

Vonsildgaard

Gård nr. XVI, litra N, 2 otting

Indkørslen til Vonsildgaard, Sjølundvej 50, i dag

En halvgård, der i hele perioden fra 1597 indtil den 1. svenskekrig i 1643 var besat med Matz Jebsen eller Ebsen. Om der er tale om en eller to personer, eller det blot er en fejl i jordebøgerne, kan ikke afgøres.

Gården var 1662 fæstet af Matz Ebsen, som kan være i samme slægt som ovennævnte. Hvis det er tilfældet, var han en af de få, der overlevede krigen og vendte tilbage efter flugten fra Vonsild.

I 1666 var fæsteren Niels Hansen Hjuler, som må være død kort tid efter, idet enken Maren Hansdatter i 1667 giftede sig med Christen Nielsen fra Seest.

Christen Nielsens mor døde, da han var barn, faderen døde »i polakkernes tid«. Han tjente derefter i Viborg hos noget familie, til krigen var slut. Efter den tid tjente han forskellige steder på egnen, indtil han blev gift med enken i Vonsild. 1670 meldte han

VONSILDGAARD

sig til rytteriet. Om han deltog i Skånske Krig kan ikke ses. I ridefogedens indberetning til amtet 1684 menes han at have såsæden i behold til den kommende vår. Christen Nielsen og Maren fik ingen børn. Hun var også 47 år, da de blev gift, han var 29.

I 1698 - efter 31 år på gården - kunne han ikke klare det mere og blev sat fra den. Han måtte herefter sidde som inderste og tjene sit brød ved løsarbejde. En nat i året 1700 kørte han et læs træ til Haderslev. Ved Seggelund faldt han i søvn og faldt af læsset og kom så alvorligt til skade, at han døde dagen efter - 62 år gammel.

Den nye fæster på gården var Lauritz Paulsen, som efterfulgtes af sønnen, Paul Lauritzsen, der i 1731 betalte indfæstning. Han havde kun gården i få år, allerede i 1738 betales igen indfæstning på denne gård. Manden var nu en Paul Jepsen.

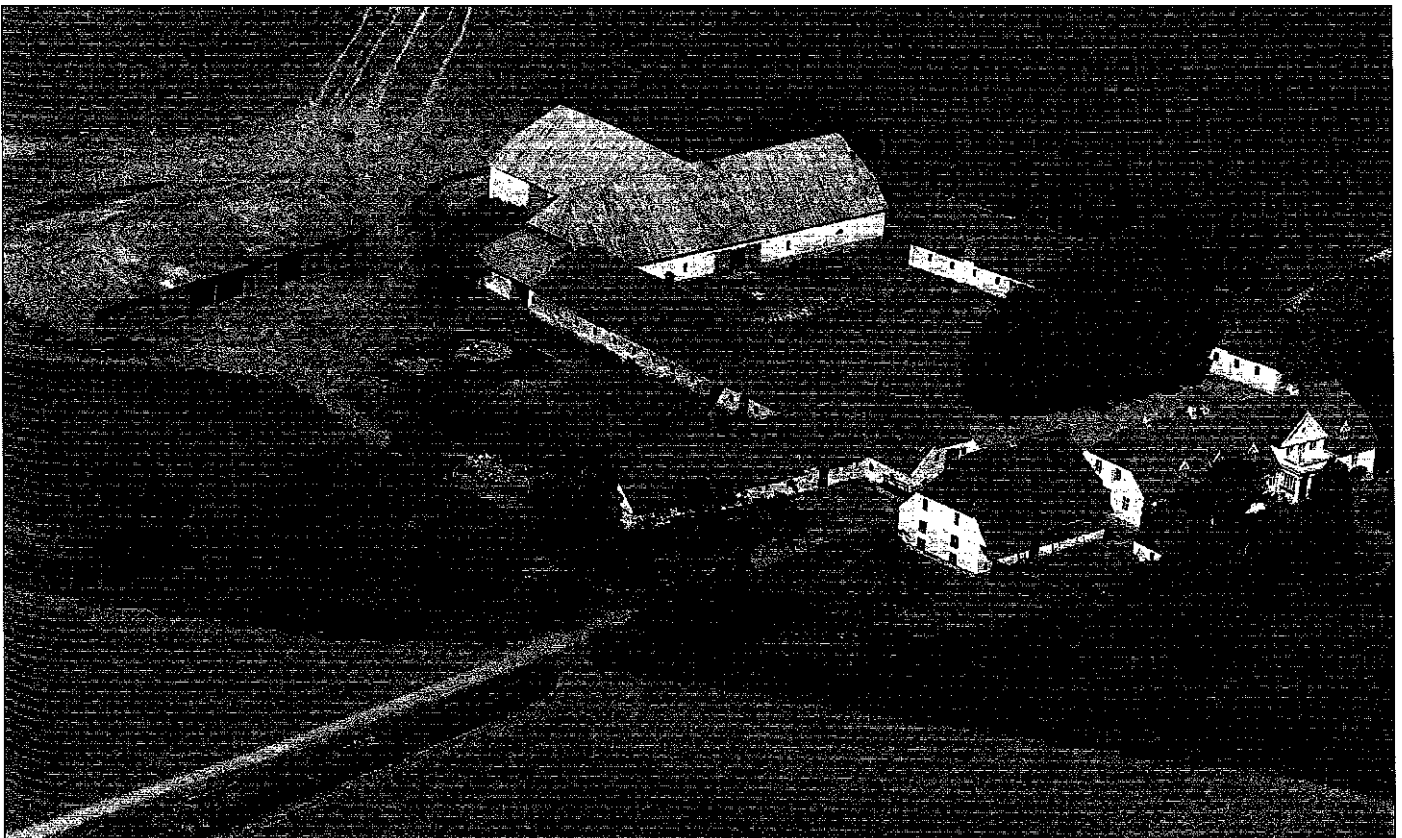
Han efterfulgtes få år efter af Eschel Hansen, hvis svigersøn Paul Hansen havde den i 1753. Omkring udskiftningen 1772 blev gården drevet af hans enke. Kort tid derefter overtoges den af deres søn Paul Paulsen, som havde den ind i 1800-tallet. Folketællingen 1803 oplyser, at Paul Paulsen var enkemand,

Stedet, hvor Vonsildgaard oprindeligt lå, Smedebakken 12.

48 år, og på gården havde han sin mor, to børn, en halvbror samt en karl og en pige.

Gården lå oprindeligt omkring Smedebakken nr. 12 med toften ud mod Delken. Den blev omkring 1865 flyttet ud på sin hovedparcel på den nuværende adresse, Sjølundvej 50. Tidligere hed ejendommen Sønderskovgaard.

Vonsildgaard som den så ud i slutningen af 1940'erne,

Tvendesminde

Gård nr. XVII, litra M, 3 otting

Denne gård var en helgård i begyndelsen af 1600-tallet, efter svenskekrigene blev den delt i to, hvor den ene blev på 2 otting og den anden på 1 otting, i 1750erne blev den igen en helgård.

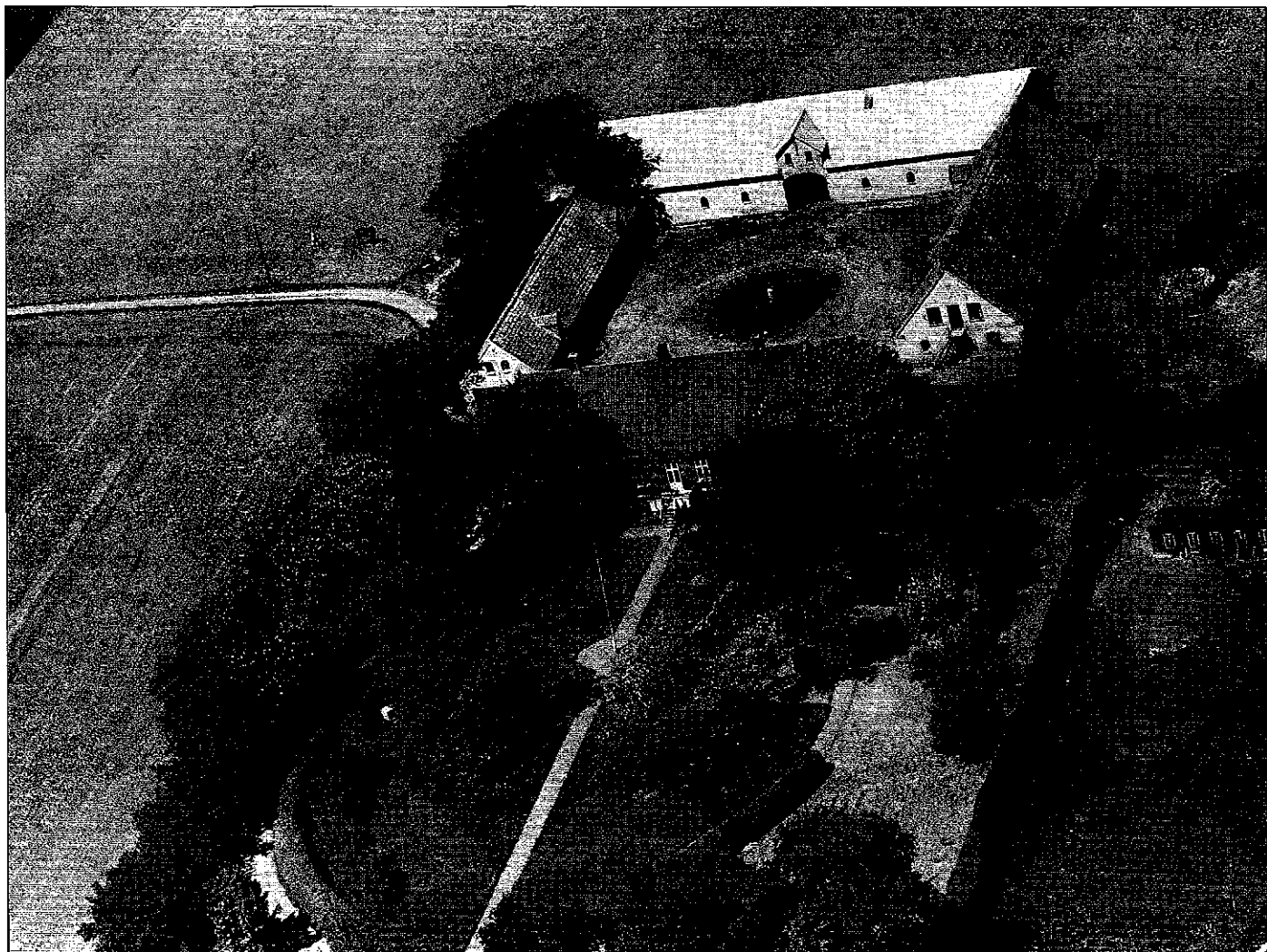
1597 var fæsteren Jes Jonsen, i 1615 hed han Oluf Jebsen. Fra 1620 var Jes Jebsen indehaver. Før 1657 var den halve gård besat med Jes Gregersen, men han forsvandt eller mistede livet under krigen.

Gården var øde efter krigen 1659. I 1663 fik Jes Laursen fra Tapsøre gården på de 2 otting. Han var søn af Laurs Gregersen i Tapsøre, som formentlig var i familie med Jes Gregersen. Jes Laursen blev gift med Chrisith Richarddatter, og de fik tre børn, hvoraf to døde i en alder af henholdsvis 20 og 25 år.

Chrisith døde i 1681, og Jes giftede sig igen med Karen Christendatter fra Bæk, med hvem han fik en datter. Efter 12 års ægteskab døde også denne kone. Derefter gik det rent galt for Jes Laursen.

Han meldte sig som rytter for at slippe for landgilden, og han lejede noget af sin jord ud, men kunne dog ikke klare sine økonomiske forpligtelser - præstens hjertesuk lyder: »så dog var hans tiende aldrig god, men liden og ringe«.

Gården forfaldt, i 1685 havde han ingen såsæd, og gården var i en slet forfatning. 1688 blev han sat fra den, og præsten måtte udstede et almissebrev til ham, så han på lovlig vis kunne tigge til sit udkomme. Oveni disse trængsler var han også ved at blive blind. Hans liv var hårdt, og hans endeligt blev det også. Pastor Rude skriver i nekrologen »han ej kunne hans vand lade i 3 dage, tilmed kom ham en dødsens hikke på«.

Tvendesminde efter udflytningen. Foto fra slutningen af 1940erne.

Sønnen Laurs Jessen overtog tilsyneladende gården, men var åbenbart ikke i stand til at få den på fode. I indberetningen til Haderslev Amt vedrørende tilstanden i 1689 betegnes gården som »wüst« (øde eller udyrket). Laurs Jessen må imidlertid have opholdt sig på gården i flere år herefter.

Efter at den i 1697 fæstedes af Thomas Hansen Kild fra Skanderup blev Laurs Jessen siddende som indsiddet på ejendommen - han var da ikke 40 år gammel. Thomas Hansen døde i år 1700, enken sad på gården i nogle år, hvorefter Jesper Clausens (gård nr. IX) søn Claus Jespersen overtog den. Claus Jespersen havde gården til sin død 1729.

Den fæstedes i 1730 af Christian Andersen - og efter hans død i 1747 blev den for 2 rigsdaler fæstet af Paul Clausen, der kan være en søn af Claus Jespersen. Den blev da betegnet som dårlig og forfalden. Paul Clausen havde gården, indtil den igen blev lagt sammen med tvillingegården på 1 otting og igen blev en helgård, hvilket fremgår af det efterfølgende.

Den anden halvdel af gården (1 otting) var efter svenskekrigene formentlig øde meget længe. I ridefogedens indberetning 1684 er den ikke nævnt. I indberetningen til amtet i 1689 var fæsteren Peder Nielsen, som var fra Seest og gift med Maren Andersdatter.

Omkring 1705 var den fæstet af Jesper Clausen (gård nr. IX), som nogle få år senere overlod den til sønnen, Peter Jespersen, der var gift med Hans Petersens enke på gård nr. XVIII (Christiansminde). Peter Jespersen afløstes i 1725 af Jes Lauritzen, der i 1737 efterfulgtes af Nis Lauritzen, uden at der kan ses slægtsforbindelse mellem de to sidstnævnte.

Nis Lauritzen nævnes som besidder af to halve kongelige fæstegårde i Vonsild. Om sammenlægningen af de to gårde var hans eller forgængerens værk er ikke klart.

Denne Nis Lauritzen blev i øvrigt anmeldt til øvrigheden for at have drevet krohold - i lighed med fire andre borgere i Vonsild. Han blev dræbt på en rejse for kongen til hæren i Holsten i 1762. Hans kone, Ingeborg Lauritzdatter, sad tilbage med to umyndige børn. Hun fik som værge Jep Sørensen Frost, der da var indehaver af gård nr. IX (Nørreholm).

Smedebakken 11 og 14, hvor Tvenesminde oprindelig lå.

Jep Sørensen Frosts søn, Niels Jepsen Frost, giftede sig et par år senere med Nis Lauritzens datter Christina, som da var blevet 16. Ingeborg Lauritzdatter overlod herefter »sin hele kongelige fæstegård« til svigersønnen.

Niels Jepsen Frost havde gården under hele udskiftningsfasen og til omkring århundredskiftet. Efter ham overtog sønnen Nis Nielsen ejendommen. Ved folketællingen 1803 var Nis Nielsen 36 år og havde sin kone, en søster, et barn, to karle og en tjenestepige boende på gården.

På det gamle kort fra 1788 ses tydeligt, at disse to gårde lå side om side omkring det nuværende Smedebakken nr. 11 og 14.

Gården flyttedes (som én gård) i 1858 til sin nuværende adresse, Svanemosevej 65. Navnet »Tvenesminde« er formentlig en erindring om de to halve kongelige fæstegårde.

Indkørslen til Tvenesminde i dag, Svanemosevej 65.

Christiansminde

Gård nr. XVIII, litra S, 2 otting

En halvgård, der i 1597 var besat med Jes Ebsen. Han efterfulgtes af Jes Thøgersen, der havde gården til omkring 1640. Den fæstedes efterfølgende af Peter Hansen Schreder (skrædder), der var gift med Maren Laursdatter fra Bramdrup ved Haderslev. De fik 10 børn, hvoraf 4 var dødfødte. Maren døde uforløst i forbindelse med det 11. barns fødsel i 1646.

Peter Hansen overlevede rædslerne under svenskekrigen og giftede sig igen. Omkring 1670 overlod han gården til en ugift søn, Hans Petersen, der da vendte hjem efter at have tjent forskellige steder. Fem år efter faderens død i 1675 blev Hans Petersen gift med pigen Mette Jepsdatter fra Seest, han var

da 45 år, og hun har formentlig været væsentlig yngre. De fik 3 sønner, kun den ældste var levedygtig. En aften i 1697 blev Hans Petersen syg, mens han var i marken ved Giedpytt led, og han døde få dage efter, 62 år gammel.

Mette Jepsdatter giftede sig igen i 1698 med den 28-årige Peder Jepsen, søn af Jesper Clausen (Nørreholm).

Sønnen fra Mettes 1. ægteskab, Peder Hansen, fæstede gården omkring 1716, og stedfaderen, Peder Jepsen, overtog sin fars halve fæstegård (Tvendesminde).

Peder Hansen havde gården i mange år. I 1735 nævnes i amtregnskaberne, at Hans Jensen har fæstet sin fader, Peter Hansens gård. Navnet Jensen må

Christiansminde efter udflytningen, foto fra slutningen af 1940'erne.

være en skrivefejl, efterfølgende hedder gårdens indehaver da også altid Hans Pedersen.

Ved udskiftningen i 1772 var den fæstet af næste generation, Peder Hansen, som i 1761 var blevet gift med Catharine Nicolaisdatter fra gård nr. I (Skovgård). I slutningen af 1700-tallet blev den overtaget af deres søn Nicolai Petersen, som ved folketællingen 1803 var 40 år og havde sin kone, et barn samt sine forældre boende.

Gården lå dengang på Delken over for præstegården, omkring Delken 5-7. Efter en brand i 1866 blev den flyttet ud på sin nuværende adresse, Vonsildvej 112.

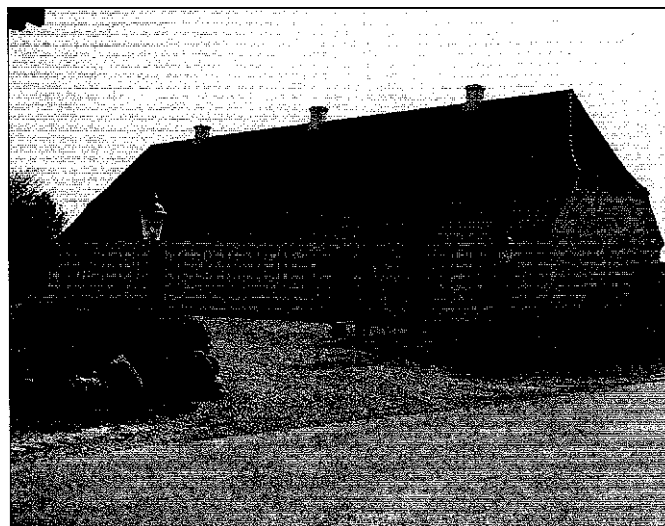
Delken 5-7, hvor Christiansminde oprindelig lå - omtrent over for præstegården.

Christiansminde i dag, Vonsildvej 112.

Sønderholm

Gård nr. XIX, litra P, 2 otting (senere også Brüdes ½ otting)

Sønderholm i dag på adressen Hoppesvej 15.

1597 var gården en helgård besat med en Nis Jasperen. Fra 1602 og til svenskekrigene var fæsteren Lave Nielsen.

Gården var øde efter Karl Gustav krigen, den 2. svenskekrig, tilsyneladende i flere år. Lave Niensens datter Kirsten havde overlevet krigen. Hun blev gift med Anders Iversen, og de fik i 1667 døbt en søn med navnet Lave. De har formentlig på det tidspunkt været på gården.

I 1672 var gården imidlertid besat med to indehavere, nemlig Jes Lauritzen med 2/3 af gården og Anders Iversen med 1/3. Jes Lauritzen var tilmeldt rytterregimentet, så disse to kæmpede formentlig for at få gården på fode igen.

I indberetningerne til amtet både i 1684 og 1689 ses Jes Andersen som enefæster af gården. Han var sandsynligvis søn af Anders Iversen. I december 1684 havde han kun en trediedel af såsæden i behold til det kommende forår.

I 1706 var der en kort tid igen to fæstere på gården, nemlig Paul Andersen og Stephan Atzesen. Stephan Atzesen, der kom fra Åbenråegnen, var enefæster i 1708, og sønnen Jes Stephansen var indehaver omkring 1716.

SØNDERHOLM

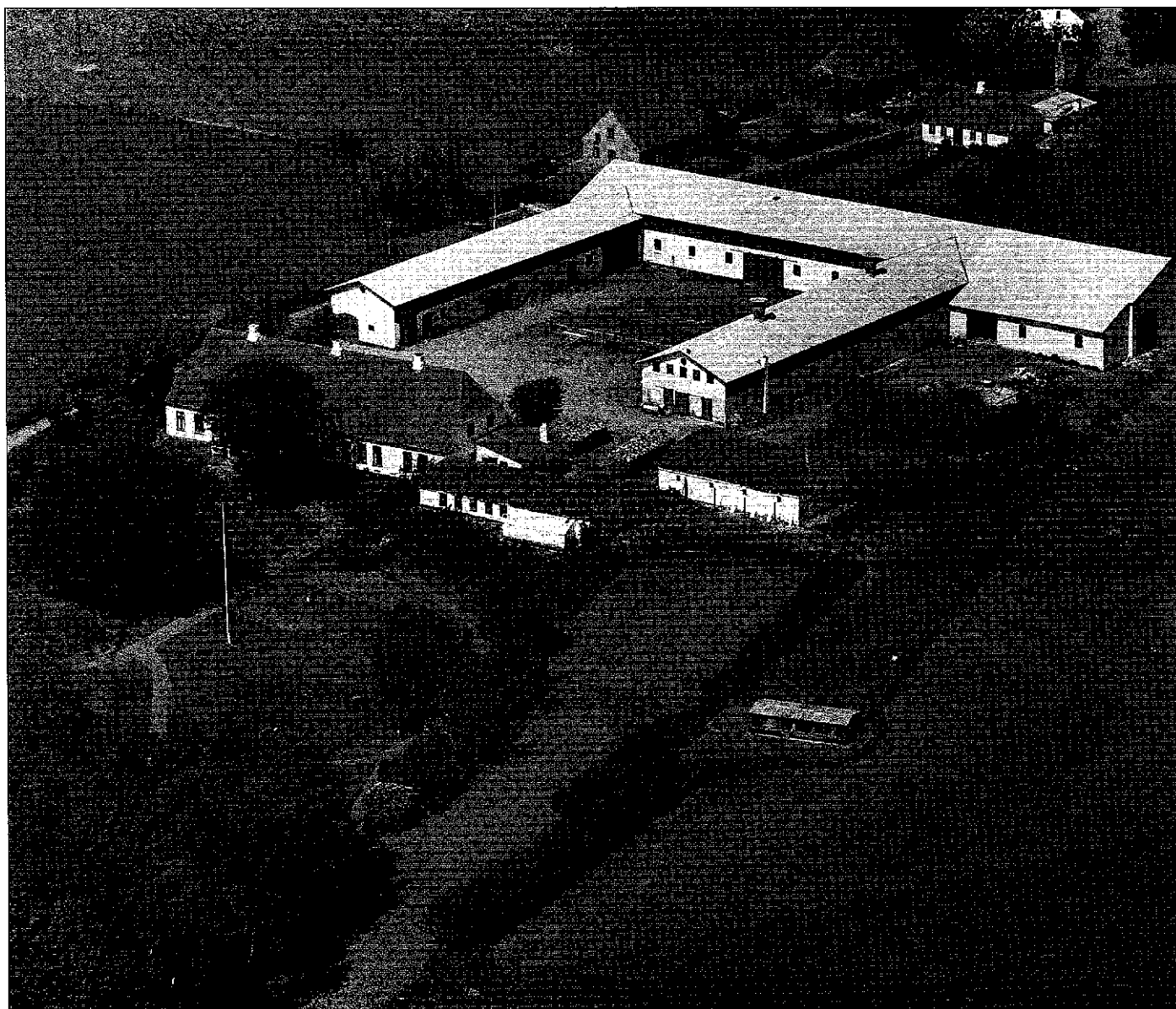
I 1720erne var gården en kort årrække fæstet af en Lauritz Sørensen, den blev omkring 1736 overtaget af hans søn Jep Lauritzen. Fra slutningen af 1730erne fik gården tillagt Brudes halve otting (gård nr. XV). Efter den tid er gården angivet med 2½ otting.

Søren Lauritzen, som også kaldtes ved efternavnet Schwanzmark, fæstede gården i 1741. Han var formentlig i slægt med ovennævnte Jep (Jeppe) Lauritzen, der i følge kirkebogen døde i 1740. Søren Lauritzen var gift med Maren Jeppesdatter, og de havde gården frem til udskiftningen i 1772, han døde 1782. Datteren Zophia Sørensdatter blev i 1762 gift med Hans Hansen Tinglef, og de overtog gården omkring 1772. Datteren Anne Cathrine blev gift med teglbrænder Hans Wyff, og datteren Karen

blev gift med Jens Sørensen i Hejls. Hans Hansen Tinglef døde i 1801.

Ved folketællingen 1803 havde Hans Hansen Tinglef's søn Søren overtaget ejendommen. Han var da 36 år og havde sin mor, sin bror Hans, og en karl og en pige på gården.

Denne gård blev aldrig flyttet ud af byen. Den fik navnet Sønderholm. Det smukke og pompøse stuehus blev bygget i 1844. Adressen er i dag Hoppesvej 15.

Sønderholm er aldrig blevet udflyttet. Her ses gården på et foto fra slutningen af 1940erne.

Gård nr. XX blev nedlagt i 1830 og jorden tillagt tre andre gårde i Vonsild. Den lå i sin tid på marken mellem Teglparken og Hoppesvej over for gården Sønderholm.

Gård nr. XX (nedlagt)

Gård nr. XX, litra 0,1 otting

En halvgård, der i 1597 var fæstet af en Michel Ebsen. Fra begyndelsen af 1600-tallet var indehaveren Gregers Petersen, der døde i Kolding omkring 1629. Han var flygtet til byen i forbindelse med Kejserkrigens uroligheder.

Gården førtes videre af sønnen Nis Gregersen (samme slægt som på gård nr. I og II). Nis Gregersen skæbne kendes ikke, det er sandsynligt, at han ikke overlevede 2. svenskekrig 1657-59.

Gården var øde efter 1660. Nis Gregersens datter Mette blev 1672 gift med Anders Pedersen Snedicke (snedker), og de fik da hendes fødegård. Umiddelbart efter krigen var den blevet fæstet af Morten Jensen, som tilmeldte sig rytterregimentet i 1670 - dette fæste kan have været en overgangsordning, idet Mette Nisdatter i 1660 må have været barn og derfor ikke har kunnet videreføre gården, før hun nåede giftealderen og fandt en mand.

Mette Nisdatter og Anders Petersen fik 7 børn, en døde spæd, og en datter døde 22 år gammel. Gården var der rimelig styr på i 1684 - Anders Petersen havde 3/4 af vårsæden i behold i december måned.

Fra ca. 1720 hed fæsteren Asmus Tøgesen, han efterfulgtes af Matz Lauritzen, som fæstede den i 1747, og han havde gården i forbindelse med udskiftningen i 1772.

Kort tid efter overtoges gården af sønnen Laue Matzen, der havde den ind i næste århundrede. Ved folketællingen 1803 var han 57 år og havde på gården to karle og en tjenestepige, men ingen familie.

Omkring 1830 blev gården nedlagt, og jorden tillagt tre andre gårde i Vonsild.

Ejendommen lå i sin tid på marken mellem Teglparken og Hoppesvej - over for gården Sønderholm.

Malkstedgaard

Gård nr. XXI, litra L, 3 otting

En helgård, i 1597 drevet af Hans Tuesen. 1617 var Hans Iversen på gården, og fra 1626 til 1640erne Jes Hansen.

Efter svenskekrigene var denne gård som alle de andre ruineret og øde. 1663 overdrog amtmanden i Haderslev, Kay von Ahlefeldt, gården til Tønnes Lauritzen. I kirkebogen kaldes han Tonius Laursen, han var født 1620, og konen Karen Jesdatter var født 1604, formentlig en datter af Jes Hansen.

Omkring 1670 blev ejendommen overtaget af sønnen Laurs Toniussen, gift med Anna Mathisdatter. Laurs tilmeldte sig rytterregimentet i 1672, men det kan ikke ses, om han deltog i Skånske Krig. De fik otte børn, men mistede de fem. I 1689 døde en datter på 17 år i maj, samme år i juli døde en lille pige på ni år, året efter i december døde endnu en pige på fire år, desuden døde to drenge som spæde. Nekrologerne over de tre piger er tragisk læsning - man fatter ikke, hvordan disse forældre klarede det.

Sønnen Anthoni Lauridsen overtog gården efter forældrene og havde den til ca. 1720, hvorefter den blev overtaget af Hans Hansen Captrup, som var gift med en søster til Anthoni Lauridsen.

Efter Hans Hansens død i slutningen af 1720erne sattes gården på auktion, idet den var totalt forfalden. Der skyldtes contribution (krigsskat) og landgilde for flere år, bygningerne var forfaldne, og der var ingen husdyr. En Bendix Holst overtog den og betalte gælden på gården - han var formentlig en pengematador fra Haderslev. Gården blev i 1730erne drevet af Boye Hansen.

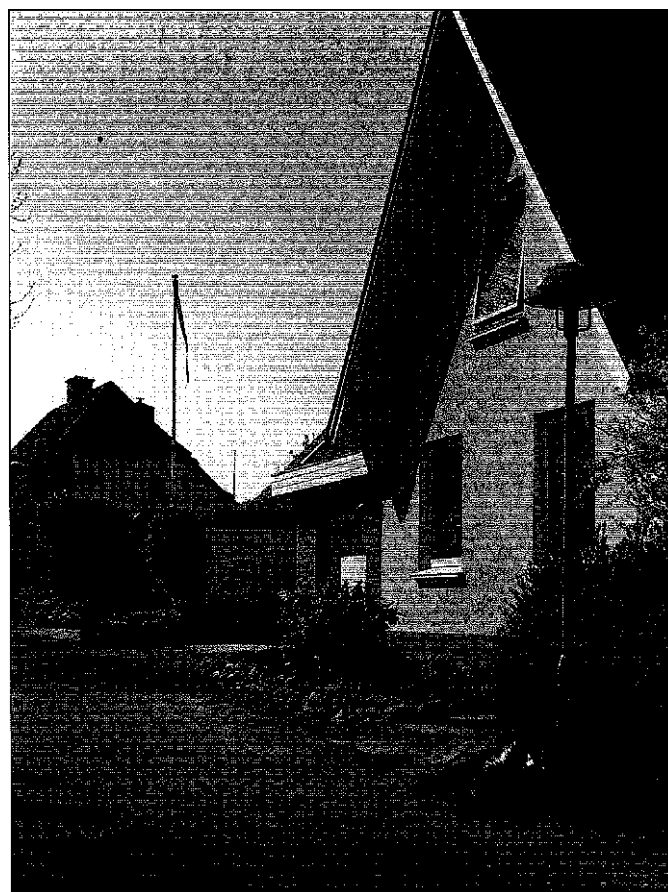
I 1741 overtoges gården af Simon Jepsen, som efter familiens udsagn skulle være indvandret fra Angel. Hvorfor han drog nordpå, kan man kun gisne om, men grunden kunne være de hårde forhold, som fæstebønderne i Angel levede under. Godsejere forlangte dér hoveri i et omfang, der ikke fandt sted i den kongelige del af hertugdømmerne.

I forbindelse med udskiftningen i 1772 var sønnen Laue Simonsen indehaver af gården. Han prøvede allerede i 1770 at få en udskiftning gennemført, men

det mislykkedes. Han var endda villig til at flytte sin gård ud fra landsbyen, hvilket ellers var det vanskeligste punkt i hele denne proces. I forbindelse med den endelige udskiftning henvendte han sig igen til amtet og klagede over valget af sandemænd. Om han var kværulant eller en virkelig fremsynet mand er svært at udtale sig om. Han døde, kun 39 år gammel, i 1773 - midt i udskiftningsarbejdet.

Laue Simonsens kone stod for gården, indtil sønnen Simon blev voksen. Ved folketællingen 1803 var Simon Lauesen 42 år og havde sin kone, sin mor, sin svigerfar, seks børn, to karle og en tjenestepige på gården.

Gården brændte i 1865 og blev herefter flyttet til sin nuværende adresse, Hjarupvej 64. Før udflytningen lå den omkring Mellemladen 2-4. Gården fik navnet »Malkstedgård« på grund af sin placering på netop det sted, hvor køerne i fællesskabets tid blev drevet sammen til malkning. Den lille vej kaldet »Mellemladen« har sikkert navn efter to lader, som i sin tid lå parallelt og hørte til henholdsvis Laue Simonsens og Andreas Christensens gårde.

Malkstedgaard lå oprindeligt på dette sted, Mellemladen 2-4.

MALKSTEDGAARD

Malkstedgaard i dag, Hjarupvej 64.

Malkstedgaard brændte 1865 og blev derefter udflyttet til sin nuværende placering. Her på et foto fra slutningen af 1940erne.

Kildemateriale

Litteratur:

- Claus Bjørn: Bonde, Herremænd, Konge, 1981.
Knud Buch: To gamle kort i Koldingbogen 1982.
Troels Fink: Rids af Sønderjyllands historie, 1955.
Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland, 1941.
Saloman Frifelt: Ad jydsk vej søndenud, 1960.
Karl-Erik Frandsen og Lotte Dombernowsky: Det danske landbrugs historie II, 1988.
Karl-Erik Frandsen: Okser på vandring, 1994.
Lars Henningsen: Ejendoms historie i Nordslesvig, 1983
Hjelholt og Skovgaard: Sønderjyllands Historie, II, 1930-1943.
Edvard Holm: Kampen om Landboreformerne i Danmark, 1974.
Erik Juhl: De otte sogne, 1978.
J. C. B. La Cour: Danske Gaarde.
Aksel Lassen: Fald og Fremgang, 1965.
Aksel Lassen: Skæbneåret 1659, 1958.
G. Lind: Om smadderkatte, jernkøer, 1956.
G. Lind: Slægterne Lind osv., 1905.
Jesper Madsen: Studehandlens historie i Danmark, 1908.
Søren Nacke-Krogh: Af jord er du kommet, 1982.
Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård, 1957.
Henrik Pedersen: Det danske landbrug 1688, 1975.
Pontoppidan: Danske Atlas, 1763-74.
Wolfgang Prange: Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, Bd. 104, 1979.
Claus Rafner: Fæstegårdsmændenes skattebyrder 1660-1802, fortid og Nutid, bd. 33, 1986.
Holger Rasmussen: Landsbyliv, 1963.
Martin Rheinheimer: Landsbyvedtægt og øvrighed i hertugdømmet Slesvig, Bol og By 1995/1.
P. Riismøller: Sultegrænsen, 1966.
Stanislav Rosznecki: Polakkerne i Danmark 1659. (bl.a. Jan Paseks erindringer), 1896.
J. N. Schmidt: Slesvigs Land og Folk, 1852.
Ludvig Schrøder: Danmarks Hjælpekilder og Næringsveje, 1894.
Fridlev Skrubbeltrang: Den danske husmand, 1952.
Otto Vaupell: Den danske hærs historie, 1872-1879.
Kristian Vyff: Udskiftningen i Vonsild 1773, Vejle Amts Årbøger 1948.
J. D. W. Westenholz: Folkemængden i bondestanden (prisskift 1772).
Hans Worsøe: Vonsild Kirkebog 1659-1708, 1982.
Hans Worsøe: Vonsild-Dalby Tillysningsbog, 1678-1683, 1987.
Jeppe Aakjær: Muld og Mænd, 1932.

Sønderjydske Årbøger, div. artikler.
Vejle Amts Årbøger, div. artikler.

E. Litree: Ordbog over det franske sprog, 1873.

Arkivmateriale:

Rigsarkivet:

Rentekammeret. Tyske Assignationskontor. Landmålingen i Haderslev Østeramt 1717, pk. C 168 (Samuel Gries).

Haderslev Amtsregnskaber 1583-1800.

Tyske Kancellis Indenrigske Afdeling pk. 83, Topografisk ordnede Akter 1504-1733, III, Tyrstrup Herred, de otte sogne.

Tyske Rentekammer: Hertugdømmerne. Kommission til undersøgelse af forholdene i Haderslev Amt 1683-85, C 27, III.

Folketællingen i Vonsild 1803.

Rentekammeret, Tyske Afdeling. Undersøgelseskommissionen 1708-15, Tyrstrup Herred, (Mikrofilm G 7 på LAÅ).

Rentekammeret, Tyske Afd. Gen. Landsundersøgelseskommission i Slesvig og Holsten 1723-29. G44. Beskrivelse af undersåtternes ejendomme.

Landsarkivet i Åbenrå:

Haderslev Amts østre husfogedarkiv: Opmåling, udskiftning, sætning, Vonsild Sogn.

Skyld- og panteprotokoller for Tyrstrup Herred og tilhørende bibøger -1830.

Topografica: Vejle Amt, Tyrstrup Herred, Vonsild Sogn 1757-1906.

Haderslev Amt. Setzungsakten, for Vonsild 1788, nr. 1280.

Haderslev Amt, Kvægsygen, 1762-63, nr. 1036.

Haderslev Amt, Tyrstrup Herred. Brandtaksationen 1769,1802,1813.

Vonsild Kirkebøger (kopi på Kolding Stadsarkiv)

Vonsild Præstearkiv: Cb 1 og 2: kvægtiende 1617-1651 og korntidende 1768-97.

Landsarkivet i Viborg:

Kolding Herred. Realregister, Vonsild 1860-1930 (herunder matrikuleringen 1867).

Kolding Stadsarkiv:

Vonsild.: Bonitering 1799.

Fotografier

Alle nye fotos er taget af fotograf Anna-Grete Hedegaard Andersen.

Gårdfotos fra slutningen af 1940erne stammer fra Det Kongelige Biblioteks Kort- og Billedafdeling.